

Alternativni izveštaj civilnog društva Komitetu za prava deteta

Srbija

Centar za prava deteta
Srbija

<http://cpd.org.rs>
office@cpd.org.rs

21. februar 2025.

Ovaj izveštaj je javan.

Sadržaj

Spisak akronima i skraćenica	4
O Koaliciji.....	5
Zahvalnost	5
Uvod.....	6
Metodologija	6
Opšte napomene	6
Prioritetne oblasti	8
1. Opšte mere primene	8
<i>Zakonodavstvo.....</i>	<i>8</i>
<i>Sveobuhvatna politika i strategija</i>	<i>9</i>
<i>Koordinacija</i>	<i>9</i>
<i>Raspodela resursa.....</i>	<i>10</i>
<i>Prikupljanje podataka</i>	<i>10</i>
<i>Pristup pravdi i pravnoj zaštiti</i>	<i>11</i>
<i>Nezavisno praćenje</i>	<i>11</i>
<i>Širenje informacija i podizanje svesti</i>	<i>12</i>
<i>Saradnja sa civilnim društvom</i>	<i>12</i>
<i>Prava deteta i poslovni sektor.....</i>	<i>13</i>
2. Opšti principi.....	13
<i>Nediskriminacija</i>	<i>13</i>
<i>Najbolji interesi deteta.....</i>	<i>14</i>
<i>Pravo na život, opstanak i razvoj</i>	<i>14</i>
<i>Poštovanje mišljenja deteta.....</i>	<i>15</i>
3. Građanska i politička prava	16
<i>Upis u matičnu knjigu rođenih</i>	<i>16</i>
<i>Sloboda udruživanja i mirnog okupljanja.....</i>	<i>16</i>
<i>Pravo na privatnost.....</i>	<i>17</i>
4. Nasilje nad decom i OPSC	18
<i>Telesno kažnjavanje i porodično nasilje.....</i>	<i>18</i>
<i>Nasilje u školama</i>	<i>19</i>
<i>Digitalno nasilje</i>	<i>19</i>
<i>Alternativna briga.....</i>	<i>19</i>
<i>Mučenje i drugo okrutno, neljudsko ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje</i>	<i>20</i>
<i>Dečji brakovi</i>	<i>20</i>
<i>Ostala okruženja</i>	<i>21</i>
<i>Oporavak i reintegracija dece žrtava</i>	<i>21</i>
<i>Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji</i>	<i>21</i>
5. Porodično okruženje i alternativno zbrinjavanje	22
Centri za socijalni rad	22
.....	22
<i>Rezidencijalni smeštaj.....</i>	<i>22</i>
<i>Hraniteljstvo.....</i>	<i>23</i>
<i>Usluge socijalne zaštite na lokalnom nivou</i>	<i>23</i>
<i>Podrška deci koja izlaze iz sistema socijalne zaštite</i>	<i>24</i>
<i>Usvajanje.....</i>	<i>24</i>

6. Deca sa smetnjama u razvoju	24
7. Zdravlje	26
<i>Bolesti koje se mogu sprečiti vakcinacijom</i>	<i>26</i>
<i>Zdravstveni rizici među decom školskog uzrasta</i>	<i>26</i>
<i>Međupolna/interseks deca</i>	<i>26</i>
<i>Mentalno zdravlje</i>	<i>26</i>
8. Životni standard	28
9. Prava deteta i životna sredina	29
10. Obrazovanje, slobodno vreme i kulturne aktivnosti	30
<i>Pristup besplatnom obrazovanju</i>	<i>30</i>
<i>Kvalitet obrazovanja</i>	<i>30</i>
<i>Rani razvoj deteta</i>	<i>31</i>
<i>Inkluzivno obrazovanje</i>	<i>31</i>
<i>Obrazovanje o ljudskim pravima</i>	<i>32</i>
11. Posebne mere zaštite i OPAC	33
<i>Deca tražioci azila, izbeglice i migranti</i>	<i>33</i>
<i>Deca iz manjinskih grupa</i>	<i>33</i>
<i>Dečji rad</i>	<i>34</i>
<i>Deca u uličnoj situaciji</i>	<i>34</i>
<i>Trgovina ljudima</i>	<i>35</i>
<i>Sprovođenje pravosuđa za decu</i>	<i>36</i>
<i>Deca u oružanim sukobima, uključujući OPAC</i>	<i>37</i>
Učešće dece u konsultacijama	37
Aneksi	37

Spisak akronima i skraćenica

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima
BCLJP – Beogradski centar za ljudska prava
DD – Dečiji dodatak
Centar – Centar za prava deteta
ZKP – Zakon o krivičnom postupku
CRIA – Procena uticaja politika na prava deteta
KPD – Konvencija o pravima deteta
Komitet – Komitet za prava deteta
OCD – Organizacija civilnog društva
CSP – Centar za socijalnu politiku
CSR – Centar za socijalni rad
EU – Evropska unija
NSP – Novčana socijalna pomoć
MICS – Istraživanje višestrukih pokazatelja
MODS – Mreža organizacija za decu Srbije
NPM – Nacionalni preventivni mehanizam
OPAC – Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o učešću dece u oružanim sukobima
OPIC – Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o komunikacijskim procedurama
OPSC – Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji
RZSZ – Republički zavod za socijalnu zaštitu
RS – Republika Srbija
RZS – Republički zavod za statistiku Srbije
UCPD – Užički centar za prava deteta

O Koaliciji

Koalicija za monitoring prava deteta u Republici Srbiji (Koalicija) zalaže se za unapređenje i zaštitu prava deteta u skladu sa Konvencijom o pravima deteta (KPD). Sastoji se od pet organizacija civilnog društva (OCD) specijalizovanih u različitim oblastima. To su: Centar za prava deteta (Centar), Užički centar za prava deteta (UCPD), ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima, Beogradski centar za ljudska prava (BCLJP) i Centar za socijalnu politiku (CSP).

Prva verzija ovog izveštaja nastala je na osnovu konsultacija održanih početkom 2025. godine, koje je koordinirala Mreža organizacija za decu Srbije (MODS), uz doprinos nekoliko organizacija, uključujući:

- Pomoć deci
- *Psychosocial Innovation Network* - PIN (Mreža psihosocijalnih inovacija)
- Grupu za decu i mlade „Indigo“
- KidHub
- Inicijativu za prava osoba sa mentalnim invaliditetom - Srbija
- Kreativnu pedagogiju
- Podršku porodici „Sidro“ Kragujevac.

Zahvalnost

Izražavamo iskrenu zahvalnost svima koji su dali svoj doprinos, bilo dostavljanjem dokaza, učestvovanjem na tematskim sesijama, pregledom nacrtu tekstova ili na druge načine tokom celokupnog konsultativnog procesa. Naročito smo zahvalni deci iz Dečjeg informativno-kulturnog servisa (Klub DX), koja su doprinela kvalitetu izveštaja aktivnim učešćem. Vreme i trud koje su uložile mnoge osobe pokazuje duboku posvećenost civilnog društva našem zajedničkom cilju, a to je puna primena KPD u Srbiji.

Proces monitoringa je kontinuirano podržavao UNICEF Srbija, čija su stručnost i resursi bili od ključnog značaja za praćenje implementacije Zaključnih zapažanja. Koalicija izražava srdačnu zahvalnost UNICEF-u Srbija na podršci i nepokolebljivoj posvećenosti unapređenju prava deteta u partnerstvu sa civilnim društvom.

Uvod

S obzirom na to da je Komitet za prava deteta (Komitet) postavio ograničenje od 10.000 reči, u ovom izveštaju se bavimo prvenstveno prioritetnim oblastima koje su identifikovane tokom konsultativnog procesa, a preporuke su navedene u Aneksu I. Sve informacije su **tačne zaključno sa 20. februarom 2025. godine.**

Metodologija

U ovom izveštaju se koriste podaci prikupljeni kontinuiranim praćenjem prava deteta od 2017. godine, odnosno podacima sa **onlajn** platforme na kojoj se prati sprovođenje Zaključnih zapažanja iz 2017. godine,¹ u vezi sa preporukama drugih mehanizama za ljudska prava koje se odnose na decu, kao i relevantnim Ciljevima održivog razvoja. Platforma, koja se redovno ažurira, omogućava OCD da procene napredak u primeni prava deteta. **Verzija prilagođena deci** obezbeđuje njihovo učešće u procesu monitoringa.

Izveštaj uključuje podatke **sa četiri tematske sesije, doprinose 12 organizacija**, kao i dodatne analize. Takođe predstavlja **perspektive 119 dece sa 11 radionica** i sadrži podatke iz **nacionalne onlajn ankete i UNICEF-ove platforme U-Report**, obezbeđujući široko učešće dece iz cele zemlje. Glasovi dece, označeni plavom bojom, predstavljaju njihov direktan doprinos u procesu konsultacija.

Opšte napomene

Sistemske nedostaci

Od 2017. godine, stanje prava deteta u Srbiji u velikoj meri **stagnira** ili se **pogoršalo**. Iako je ostvaren napredak u smanjenju smrtnosti romske dece, unapređenju pristupa zdravstvenoj zaštiti za romske majke i decu, izradi registra za decu sa smetnjama u razvoju, proširenju podrške mentalnom zdravlju i jačanju odgovora na nasilje, prava deteta i dalje su zapostavljena u odlučivanju Vlade.

Iako je Vlada objavila Zaključna zapažanja na internetu, nije ih široko distribuirala, nije pripremila verziju prilagođenu deci niti je pokrenula javnu raspravu o njihovoj implementaciji. Iako je izrađen **plan monitoringa**, tvrdnje o postignutom napretku i dalje su nepotkrepljene dokazima, sa malo merljivih rezultata u 2023. i 2024. godini, što ukazuje na sistemski propust da se preduzme akcija radi ispunjavanja obaveza.

1

<http://www.kpdpreporuke.cpd.org.rs/?fbclid=IwAR36JkhxhF8kkaWt24K2Bexoz4O3f3bXRnCbvTvuWut8pjfVLaLDy5eB6k>. Platforma je izrađena u partnerstvu sa UNICEF-om Srbija.

Ključni zakoni koji se tiču prava deteta još uvek nisu usvojeni uprkos tome što su uključeni u Vladine planove rada (2022–2024). Usvojene strategije nisu praćene akcionim planovima, što ih čini neefektivnim. **Nizak nivo odgovornosti, politička nestabilnost i česti prevremeni izbori** dodatno su **narušili poverenje javnosti i institucionalnu stabilnost**,² otežavajući sprovođenje dugoročnih strategija za decu.

Strukturne prepreke

Glavni problem je **jaz između zakonskog okvira i njegove primene u praksi**, pogoršan neadekvatnim finansijskim ulaganjima, pri čemu se u mnogim zakonima navodi da za njihovo sprovođenje „nije potrebno obezbediti finansijska sredstva u budžetu“. **Nedovoljno finansiranje ključnih usluga** i dalje predstavlja ozbiljan problem, između ostalog i u pogledu smanjenja siromaštva, prevencije nasilja i dece učinilaca krivičnih dela, kao i jačanja profesija u oblasti zaštite deteta.

Od 2013. godine, **broj zaposlenih u centrima za socijalni rad (CSR) je znatno opao**, što predstavlja kršenje propisa i opterećuje službe.³ Preopterećeni stručnjaci odgovorni za decu u riziku teško ispunjavaju svoje obaveze. **Političko mešanje** u socijalnu zaštitu i obrazovanje dovelo je do toga da se nekvalifikovani pojedinci povezani sa vladajućom strankom imenuju na rukovodeće pozicije, bez transparentnih i javnih procesa selekcije, i to često godinama u statusu „vršilaca dužnosti“, što je suprotno propisima o radu. Ova **politizacija ugrožava profesionalizam, integritet i kvalitet usluge**.

Tragedije u maju 2023. godine

Slabosti sistema zaštite dece došle su do izražaja tokom **tragičnih događaja u maju 2023. godine**. Trinaestogodišnji dečak je ubio devetoro dece i jednu odraslu osobu u jednoj osnovnoj školi u Beogradu, pri čemu je povređeno još mnogo lica. Sledećeg dana usledila je još jedna masovna pucnjava, u kojoj je ubijeno devet osoba, a ranjeno dvanaest. Ovi događaji su otkrili nedostatke u **prevenciji nasilja u školama, ranom prepoznavanju problema mentalnog zdravlja, međusektorskoj koordinaciji i podršci žrtvama**.

Tokom 2024. godine, **nezadovoljstvo javnosti se povećalo** nakon pada betonske nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu kada je poginulo petnaest osoba, a dve su teško povređene. Ove tragedije su u više od 200 gradova izazvale masovne proteste koje su predvodili studenti. Mnoštvo dece i nastavnika se pridružilo demonstracijama, što je dovelo do blokade obrazovnih ustanova.⁴ Uprkos tome što su pokrenuti određeni sudski postupci, osnovni uzroci ovih događaja ostaju nerešeni.

² Izveštaj EU o napretku, 2024, str. 22.

³ <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2572/izvestaj-o-radu-csr-u-2022-godini.pdf>.

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/2024–2025_Serbian_anti-corruption_protests.

Uporna nejednakost

Postoji **stalan jaz** između problema sa kojima se susreću sva deca i onih sa kojima se suočavaju deca iz ranjivih grupa – **deca Romi, deca sa smetnjama u razvoju, deca u alternativnoj brizi, deca u kontaktu sa pravosudnim sistemom i deca u pokretu**. Ova deca se suočavaju sa sistemskom diskriminacijom, siromaštvom, socijalnom isključenosti i nedostatkom pristupa kvalitetnom obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i pravdi, što vodi do ograničenih mogućnosti tokom celog života.

Eskalacija nasilja

Iako ovaj izveštaj obuhvata duži period, aktuelni događaji otkrivaju kontinuirano sistemsko zanemarivanje. Protesti studenata, učenika, nastavnika, roditelja i građana stvorili su novi kontekst za analizu prava deteta, a njihova sinergija je na izuzetno visokom nivou. **Svest dece o njihovim pravima, učešću i slobodi izražavanja** ne samo da raste, već i **menja društvene stavove** o detinjstvu, dečjim kapacitetima i dostojanstvu.

Apelujemo na Komitet da reflektuje ove zabrinutosti u svojim Zaključnim zapažanjima i pozivamo Vladu da pokaže istinsku posvećenost angažovanjem stručnjaka, civilnog društva i dece, obezbeđujući odgovornost, transparentnost i adekvatne resurse za preduzimanje merljivih akcija u svrhu ispunjavanja obaveza. Zaštita prava deteta **mora postati nacionalni prioritet** kako bi se sprečilo dalje sistemsko propadanje i poštovala međunarodne obaveze Srbije.

Prioritetne oblasti

1. Opšte mere primene

Zakonodavstvo

Zakonski okvir za prava deteta i dalje je nedosledan, karakterisan pravnim prazninama i neizvesnošću. **Potrebna je sveobuhvatna revizija kako bi se zakoni uskladili sa međunarodnim standardima**, jer primena nije ni potpuna ni jednoobrazna.

Dugo očekivani **Zakon o pravima deteta**, koji bi mogao da poboljša međusektorsku koordinaciju, uskladi zakonodavstvo i uspostavi ombudsmana za decu, još uvek nije usvojen. Ovaj zakon bi trebalo da obaveže državne organe da obezbede učešće dece i redovno procenjuju njihove najbolje interese u donošenju odluka, predvidi zabranu sve oblike nasilja, prepozna pravo dece na zdravu životnu sredinu, štiti građanska prava i ranjive grupe, uključujući decu izbeglice i one ispod minimalne starosne granice krivične odgovornosti.

Ključni zakoni koji se odnose na decu, uključujući **Porodični zakon**,⁵ **Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica**⁶ („ZM“⁷) i **Zakon o socijalnoj zaštiti**, više puta su predviđeni za izmene u uzastopnim planovima rada Vlade, ali su ostali nepromenjeni.

Sveobuhvatna politika i strategija

Srbiji i dalje nedostaje sveobuhvatna strategija za prava deteta, jer je Nacionalni plan akcije za decu istekao 2015. godine. Potrebna je nova **državna politika** koja će se baviti svim aspektima prava deteta, usmeravati raspodelu budžetskih sredstava i obezbediti usklađenost sa međunarodnim standardima.

Koordinacija

Srbija **nema posebno nacionalno telo za prava deteta**, što dovodi do **fragmentacije po sektorima i nedostatka jasne odgovornosti**. Ovaj problem se pogoršao kada se ministarstvo nadležno za socijalnu zaštitu podelilo na dva dela: jedan deo nadzire ustanove za decu, a drugi je odgovoran za CSR, hraniteljstvo i pitanja porodičnog prava. Ova podela je stvorila zabunu i neefikasnost, sa ministarstvima koja često izbegavaju odgovornost, što je onemogućilo uspostavljanje koordinisane zaštite. Voditeljima slučaja u CSR, koji su ključni za koordinaciju zaštite dece u riziku, potrebna je snažnija podrška.

Odbor za prava deteta Narodne skupštine je jedino formalno telo koje se bavi pravima deteta. Iako je 2024. godine bio aktivniji i održao četiri sednice, njegov rad je ograničen političkim mešanjem i neangažovanjem.

Vladin Savet za prava deteta nije se sastajao od oktobra 2022. godine.⁸ Svaka promena Vlade znači raspuštanje Saveta, nakon čega treba da prođe određeno vreme da bi se ponovno konstituisao. Više od dve decenije funkcionisao je nedosledno, bez profesionalnog mandata, ovlašćenja za donošenje odluka i operativnog kontinuiteta. Čak i kada bi sastanak bio održan, odluke su retko dovodile do akcije. Savetu nedostaju ljudski i tehnički resursi, oslanja se na *ad hoc* podršku ministarstava, a samo jedan član osoblja upravlja njegovim radom. To ograničava njegovu delotvornost i dodatno slabi napredak u unapređenju prava deteta.

⁵ Radna grupa za izradu Nacrta zakona o izmenama i dopunama Porodičnog zakona formirana je 2021. godine.

⁶ Nacrt zakona je dostavljen Evropskoj komisiji na pregled njegove usklađenosti sa međunarodnim standardima 2022. godine. Od tada nije izrađen nijedan nacrt.

⁷ Ovaj zakon se obično naziva „Zakon o maloletničkom pravosuđu“. U skladu sa preporučenim promenama terminologije u vezi sa maloletnim učiniocima krivičnih dela, kako je navedeno u Opštem komentaru br. 24, ova praksa se postepeno menja, pa se stoga koristi „dečje pravosuđe“ umesto „maloletničko pravosuđe“.

⁸ <https://www.savetzapravadeteta.gov.rs/>, poslednji put pristupljeno 13. februara 2025. godine

Raspodela resursa

Srbija je delimično sprovela preporuku o **praćenju finansiranja koje se odnosi na decu. Budžetska klasifikacija za decu i porodice i dalje je ograničena na Klasu 040 (Porodica i deca) u okviru Socijalne zaštite i obrazovanja** u okviru sistema funkcionalne klasifikacije. Izazovi u implementaciji i dalje postoje, naročito na lokalnom nivou, jer opštine često ne uspevaju da razdvoje rashode po klasama ili to čine neprecizno.

Uprkos **programskom budžetiranju** od 2015. godine, mehanizam praćenja je i dalje slab, naročito na lokalnom nivou. Stalna konferencija gradova i opština je predložila poboljšanja, sa detaljnim pokazateljima učinka za praćenje adekvatnosti, efikasnosti i pravičnosti, ali Ministarstvo finansija ih još uvek nije usvojilo.

Ne postoje mehanizmi za praćenje i procenu da li su budžetska izdvajanja za primenu KPD adekvatna i pravedna, a Savet za prava deteta nije se bavio evaluacijom budžeta, što dodatno slabi nadzor.

Participativno budžetiranje je nedosledno, **nedostaje mu strukturirani javni dijalog ili planiranje budžeta koje uključuje decu** i sporadično se primenjuje na lokalnom nivou. Prilikom donošenja budžetskih odluka retko se uzimaju u obzir indikatori prava deteta, a **novi zakoni i strategije se često usvajaju bez namenskog finansiranja**, te se umesto toga oslanjaju na podršku donatora. Bez sistematske evaluacije kako budžetske odluke utiču na decu, nejednakosti i dalje postoje, što ukazuje na neuspeh u integrisanju prava deteta u fiskalne politike.

Prikupljanje podataka

Srbiji nedostaje sistematsko prikupljanje podataka o deci, sa fragmentisanim izvorima koji koriste nedosledne metodologije, što otežava analizu. Svaki sektor održava sopstvenu bazu podataka, od kojih veliki deo nije javno dostupan. Postoje prepreke u prikupljanju podataka o nacionalnom i etničkom poreklu. Istraživanje je i dalje fragmentisano, usmereno od strane donatora i zasnovano na projektima, a ne sveobuhvatno.

Postignut je određen napredak u **prikupljanju podataka o deci sa smetnjama u razvoju** na opštinskom i nacionalnom nivou. U **Registru dece sa smetnjama u razvoju**,⁹ koji je operativan od sredine 2022. godine, do marta 2024. godine zabeleženo je samo 3.418 dece – znatno manje od 10.000 dece koja primaju naknade povezane sa negom zbog invaliditeta¹⁰ i samo 25,9% od 13.136 dece evidentirane od strane CSR 2022. godine.¹¹

⁹ Registar dece sa smetnjama u razvoju: <https://www.batut.org.rs/index.php?content=2805>.

¹⁰ <http://devinfo.stat.gov.rs/diSrbija/diHome.aspx>; <http://www.kpdpreporuke.cpd.org.rs>.

¹¹ <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2883/deo-izveštaja-deca-u-ssz-2023-1311docx.pdf>.

Republički zavod za socijalnu zaštitu (RZSZ) je poslednji put objavio sveobuhvatne izveštaje 2022. godine,¹² dok je u 2023. godini nedostajalo nekoliko izveštaja, uključujući i one o CSR i rezidencijalnim ustanovama. U jedinom izveštaju iz 2023. godine, „Deca u sistemu socijalne zaštite 2023“,¹³ uglavnom se ponavljaju podaci iz 2021–2022. godine zbog nepotpunog i nevažećeg prikupljanja podataka. Ključni odeljci, uključujući indikatore o nasilju, problemima u ponašanju, porodičnim krizama i rashodima za zaštitu dece, nisu ažurirani zbog nevažećeg ili nepotpunog prikupljanja podataka od CSR u 2023. godini.

Pristup pravdi i pravnoj zaštiti

Deca se suočavaju sa znatnim preprekama u pristupu pravdi zbog **složenih sudskih postupaka, neinformisanosti o svojim pravima i dostupnim uslugama. Mnogi stručnjaci u različitim sektorima nisu obučeni** za delotvoran rad sa decom. Ove prepreke su još **veće za ranjivu decu**, koja se suočavaju sa dodatnom diskriminacijom na osnovu roda, etničke pripadnosti, jezika i socio-ekonomskog statusa.

Iako je **Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o komunikacijskim procedurama (OPIC)** potpisan 2012. godine, **još uvek nije ratifikovan**. Nakon ratifikacije, trebalo bi pokrenuti kampanje za podizanje svesti među decom, starateljima i stručnjacima, kao i obuke za advokate/pravnike koji pružaju besplatnu pravnu pomoć kako bi se obezbedilo da deca dobiju adekvatnu podršku za podnošenje pritužbi i pokretanje odgovarajućih postupaka.

Nezavisno praćenje

Ne postoji **procena uticaja koji se odnosi na decu**, kao ni **sistematsko praćenje** politika koje utiču na prava dece.

Uprkos postojanju Zakona o Zaštitniku građana, ta **institucija nije u skladu sa Pariskim principima i Opštim komentarom Komiteta br. 2**, jer je **postupak pritužbi i dalje nepristupačan i nije prilagođen deci**. Iako njihova internet stranica sadrži materijale vezane za KPD,¹⁴ nedostaju jasne smernice za podnošenje pritužbi, a zamenik za pitanja vezana za decu nije dobro poznat deci. U rubrici „Zamenici“ na internet stranici navedene su samo biografije, bez konkretnih odgovornosti u zaštiti ljudskih prava.

Zakon iz 2021. godine propisuje da je Zaštitnik građana „posebno telo“ za zaštitu prava deteta. Ova odredba se pojavila usred rasprava o uspostavljanju **posebnog ombudsmana za decu**,

¹² <https://www.zavodsz.gov.rs>.

¹³ <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2883/deo-izveštaja-deca-u-ssz-2023-1311docx.pdf>.

¹⁴

<https://pravadeteta.ombudsman.org.rs/attachments/article/1071/Konvencija%20UN%20o%20pravima%20deteta.pdf>.

čemu se sadašnji Zaštitnik građana snažno protivio. Međutim, institucija nema kapacitete za efektivan rad sa decom.¹⁵

Deca starija od deset godina mogu samostalno da podnose pritužbe, dok roditelji, staratelji ili udruženja za prava deteta to mogu da urade uz saglasnost roditelja ili deteta (za decu stariju od deset godina).¹⁶ U godišnjem izveštaju za 2023. godinu ne navodi se koliko je pritužbi stiglo direktno od dece, a izgleda da su većinu podneli roditelji.¹⁷

Širenje informacija i podizanje svesti

Nacionalna akademija za javnu upravu akreditovala je **obuku o pravima dece za opštinske službenike**, a UCPD je obučio savetnike za obrazovanje i inspektore o pravima deteta.¹⁸

Međutim, **istraživanje UCPD-a o kompetencijama nastavnika osnovnih škola** otkriva znatne nedostatke. Većina nastavnika nema suštinsko znanje o pravima deteta, ne prepoznaju kršenja prava i nisu upoznati sa strategijama i postupcima prevencije. Njihovo ograničeno razumevanje KPD-a dodatno je otežano stavovima koji umanjuju njen značaj.

Nisu uvedene **strukturirane mere** za podizanje svesti o KPD. Nacionalni mediji, uključujući Radio-televiziju Srbije, ne konsultuju niti uključuju decu u razvoj programa i često zanemaruju etičke standarde koji štite dostojanstvo i privatnost dece.

Saradnja sa civilnim društvom

Odnos Vlade prema OCD se pogoršao, a njihov doprinos se zanemaruje u kreiranju politika i isključuju se iz tela kao što je Savet za praćenje i unapređenje organa krivičnog postupka i izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima. **Državno finansiranje ostaje nepristupačno** osim ako se organizacije ne usklade sa **politički podobnim strukturama**, uz netransparentne procedure u kojima se favorizuju tzv. „**GONGO**“ – nevladine organizacije organizovane od strane Vlade, subjekti pod kontrolom države stvoreni da oponašaju nezavisne NVO, lažno prikazujući snažno civilno društvo dok se takmiče za državno i strano finansiranje¹⁹.

¹⁵ Stefanović, L., Unapređenje zaštite prava dece sa invaliditetom: Zaštitnik građana i Poverenik za zaštitu Ravnopravnosti, MDRI-S, 2025: <https://www.mdri-s.org/public/documents/upload/Unapredjenje%20zastite%20prava%20dece%20sa%20invaliditetom.pdf>.

¹⁶ Član 28. Zakona o Zaštitniku građana; član 30. propisuje da se detetu pruža stručna pomoć u sastavljanju pritužbe čak i ako je nije zahtevalo.

¹⁷

<https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7979/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20građana%20za%202023.%20godinu.pdf>.

¹⁸ U ovoj obuci učestvovalo je 178 savetnika i inspektora.

¹⁹ Cerović, I., *Uloga nevladinih organizacija u sprovođenju prava deteta*, rad pripremljen za konferenciju posvećenu obeležavanju 30 godina od usvajanja KPD, 2019. godine.

NVO koje rade sa decom suočavaju se sa **finansijskom nestabilnošću, zavisnošću od donatora i ograničenim mogućnostima za održivost**. Negativna medijska predstavljanja i politički napadi dodatno slabe njihovu ulogu, a ponekad i tranzicija zaposlenih između Vlade i NVO izaziva zabrinutost zbog sukoba interesa i nezavisnosti.

Prava deteta i poslovni sektor

Kompanije pokazuju malo interesovanja za podršku pravima deteta, uglavnom zbog **niskog nivoa svesti o njihovom uticaju, nedostatka finansijskih podsticaja i poreskih olakšica** ili prednosti koje daje korporativna društvena odgovornost. Doprinosi su često ograničeni na kratkoročne, veoma vidljive projekte poput donacija institucijama i sportskim klubovima, umesto angažovanja u inicijativama zasnovanim na pravima koje se bave dubljim sistemskim problemima. Mnogi i dalje smatraju da je zagovaranje prava deteta isključiva odgovornost vlada i NVO, a ne zajednička društvena odgovornost.

2. Opšti principi

Nediskriminacija

Postignut je izvestan napredak u integrisanju principa nediskriminacije u zakonodavne i strateške okvire različitih sektora. U **Izveštaju Poverenika za zaštitu ravnopravnosti iz 2023. godine** zabeleženo je 135 pritužbi na diskriminaciju na osnovu starosti, od kojih se 62% odnosi na decu. Ključna pitanja su, između ostalog, uključivala vršnjačko nasilje, nedovoljno obrazovanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, rodnu neravnopravnost, slabu podršku mentalnom zdravlju, ograničen pristup predškolskom obrazovanju.²⁰

U **Izveštaju o nasilju u školama iz 2023. godine**²¹ navodi se da se 41,9% devojčica i 20,6% dečaka suočilo sa rodno neprikladnim govorom, dok su negativni stavovi prema Romima i LGBTI+ zajednicama i dalje široko rasprostranjeni, a mnogi učenici veruju da ove grupe dobijaju neopravdane privilegije. Svaki četvrti učenik opravdava nasilje nad osetljivim grupama.²²

²⁰ Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Redovan godišnji izveštaj za 2023: <https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2024/03/RGI-2023.pdf>.

²¹ Zaštitnik građana, Poseban izveštaj Zaštitnika građana i Panela mladih savetnika o nasilju u školama, 2023: <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7910/Poseban%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20o%20nasilju%20u%20skolama.pdf>, str. 88.

²² *Ibid.*, str. 85.

Deca Romi su nesrazmerno pogođena štetnim praksama poput dečjih brakova (65,4% slučajeva) i prekomerno su zastupljena među decom u sukobu sa zakonom.²³

Najbolji interesi deteta

Ograničen napredak je postignut u obezbeđivanju da najbolji interesi deteta budu primarno razmatrani u razvoju zakona i politika, naročito za ranjivu decu.

Trenutno se ovaj princip **pojavljuje samo u pojedinim zakonskim odredbama, a ne kao univerzalni standard. Često se primenjuje simbolično, bez strukturirane procene** i politika, ponekad čak i suprotno dobrobiti dece. Primer je odluka Vlade da prevremeno okonča školsku godinu kao odgovor na učešće dece u đачkim protestima.²⁴

Ovaj princip se takođe **nedosledno primenjuje u sudskim odlukama i odlukama organa uprave**. U mnogim postupcima koji se odnose na decu nedostaje pravna i psihosocijalna podrška, a privatnost dece nije uvek zaštićena, naročito u slučajevima rezidencijalnog smeštaja, alternativne brige i zaštite od nasilja. Ne postoje utvrđeni propisi za njegovu doslednu primenu u ovim postupcima, niti obavezna obuka za nadležne organe, u skladu sa Opštim komentarem br. 14, osim ograničene obuke sudija u porodičnopravnoj materiji, koju bi trebalo proširiti multisektorskim pristupom.²⁵

Pravo na život, opstanak i razvoj

U periodu od 2017. do 2023. godine, **pokazatelji za novorođenčad, odojčad i decu mlađu od pet godina nisu se poboljšali**.²⁶ Stopa perinatalnog mortaliteta i dalje je visoka (8,5 u 2023. godini), što je posledica porasta mrtvorodenčadi i lošeg vođenja trudnoće.

Iako je prisutno kvalifikovano osoblje prilikom porođaja, **prakse porođaja ne ispunjavaju standarde**. Od 2022. godine zabeležen je porast prijave o akušerskom nasilju u državnim bolnicama.²⁷ Tokom 2024. godine pojavile su se javne inicijative za humanizaciju porođaja, kao reakcija na smrt novorođenčadi i zlostavljanje majki. Stopa smrtnosti porodilja ostaje za 20 do 50% viša u odnosu na zemlje Evropske unije.

²³ Prema Istraživanju o statusu i kvalitetu tretmana dece u sukobu sa zakonom u Srbiji iz 2022. godine, koje je sproveo RZSZ u partnerstvu sa UNICEF-om, među decom u sukobu sa zakonom je 57% Srba i 30% Roma.

²⁴ <https://www.bbc.com/serbian/articles/cr56e4j9l32o/lat>.

²⁵ Zajedno sa UNICEF-om, Centar je izradio smernice za primenu principa KPD.

²⁶ RZS, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/Pdf/G202414021.pdf>.

²⁷ Kao što je dokumentovano u „Izveštaju o tretmanu žena u ginekološko-akušerskim institucijama u Srbiji“, 2022:

<https://zadovoljna.nova.rs/beba-i-porodica/prvi-veliki-izvestaj-o-akuserskom-nasilju-u-srbiji-najvise-prijava-za-4-bolnice/>.

Tragedije iz 2023. i 2024. godine izazvale su zabrinutost u pogledu **bezbednosti dece i javne bezbednosti**. **Potreban je multisektorski, nezavisni panel za preispitivanje kako bi se istražili sistemski propusti i preporučile reforme zasnovane na dokazima** u oblasti bezbednosti u školama, regulacije vatrenog oružja, mentalnog zdravlja i rane identifikacije rizika.

Izveštaj MDRI-S iz 2021. godine otkrio je **zabrinjavajuće slučajeve zanemarivanja i nedostatka medicinske nege** za institucionalizovanu decu sa smetnjama u razvoju, čime se njihovo zdravlje i život dovode u opasnost.²⁸ **Palijativna nega** dece nije adekvatno regulisana.

Poštovanje mišljenja deteta

Ne postoji eksplicitna zakonska obaveza roditelja ili državnih organa da saslušaju i razmotre mišljenje deteta ili da pruže informacije za donošenje utemeljenih odluka. Deca su više uključena u pojedinačne slučajeve nego u kreiranje politika. Nijedan stalni mehanizam ne obezbeđuje njihovo sistematsko učešće u donošenju odluka na lokalnom ili nacionalnom nivou.

Iako **Porodični zakon (član 67) priznaje pravo deteta da bude saslušano**, on nije u potpunosti usklađen sa Opštim komentarom br. 12. Umesto da pretpostave da je svako dete sposobno da formira mišljenje, sudovi ili kolizijski staratelji procenjuju njegovu sposobnost, bez mehanizama za osporavanje grešaka. Sudovi mogu da uskrate ovo pravo ako smatraju da su u „suprotnosti sa najboljim interesima deteta“ (čl. 266. i 267), tretirajući princip najboljih interesa kao zaštitu od neprimerenih izbora. Samo deca starija od 10 godina mogu svoje mišljenje da izraze direktno, usled čega se glas mlađe dece manje uzima u obzir. Sudovi nisu obavezni da opravdaju ignorisanje mišljenja deteta, što otežava žalbeni postupak.²⁹

ZM ne garantuje jasno ovo pravo deci učiniocima krivičnih dela, žrtvama i svedocima. **Ne postoje sistematski podaci o učešću dece u sudskim postupcima.**

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ne garantuje eksplicitno pravo na izražavanje mišljenja deteta, uprkos preporukama koje je UCPD dao tokom javnih konsultacija. **Učenički parlamenti** ostaju nestrukturirani i nedosledni. Izveštaj UCPD-a iz 2024. godine otkrio je da se deca osećaju nemoćno u odlukama o nagradama i kaznama (72,8%), organizaciji škole (64,7%) i metodama nastave (60,2%).³⁰

Nacionalno istraživanje je pokazalo da više od polovine dece nikada nije uticalo na odluke, naročito u **lokalnoj samoupravi**. Deca u **ustanovama socijalne zaštite** navode da imaju bolju komunikaciju o svojim pravima nego deca koja su u kontaktu sa CSR i koje smatraju daleko

²⁸ *Disability Rights International* i Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S), *Zaboravljena deca Srbije*, 2021: <https://www.mdri-s.org/public/wp-content/uploads/2021/06/Serbia-2021-web-SRB.pdf>.

²⁹ Petrušić, N., *Pravna pomoć prilagođena specifičnim potrebama dece u građanskom postupku - međunarodni standardi i stanje u Republici Srbiji*, Univerzitet u Nišu.

³⁰ UCPD, *Izveštaj o ostvarivanju prava deteta u obrazovnom sistemu sa posebnim usmerenjem na decu iz osetljivih grupa*, 2024: https://ucpd.rs/wp-content/uploads/2024/01/izvestaj-istrazivanje-final-09.01.24-1-compressed_compressed.pdf.

manje pristupačnim. Mnoga deca uopšte nisu konsultovana, što kod njih stvara osećaj nemoći u pogledu odluka koje ih duboko pogađaju.

*„Rekli su mi da idem u prihvatilište na jedan razgovor, ali sam ovde već sedam meseci.“
„Osećali smo se napušteno. Niko nas nije pitao šta želimo.“*

3. Građanska i politička prava

Upis u matičnu knjigu rođenih

Uprkos određenom napretku, sistemske prepreke za upis u matičnu knjigu rođenih i dalje postoje za decu čiji roditelji nemaju lična dokumenta. Nije ih moguće odmah upisati, već se suočavaju sa dugotrajnim i skupim postupcima za utvrđivanje imena i podataka o rođenju.

Restriktivni podzakonski akti³¹ i dalje su glavna prepreka, uprkos zajedničkom uputstvu iz 2020. godine kojim se dozvoljava upis u takvim slučajevima. U praksi, dete se ne može upisati ako majka nema ličnu kartu.³²

Prema **zaključku Vrhovnog suda iz 2020. godine**, potrebno je da zahtev za upis u matične knjige bude odbijen u upravnom postupku pre mogućnosti pokretanja sudskog postupka. Ako su matične knjige rođenih uništene, pojedinci ne mogu da traže utvrđivanje podataka o svom rođenju u vanparničnom sudskom postupku, što negativno utiče na one koji su bili prethodno upisani u matične knjige rođenih u tzv. „Republici Kosovu“.

Matične knjige rođenih vode lokalni organi, bez centralizovanih podataka o deci bez državljanstva ili slučajevima utvrđivanja državljanstva. Iako se Zakonom o državljanstvu državljanstvo daje deci nepoznatih roditelja ili roditelja apatrida, ovaj proces nije automatski i zahteva formalnu odluku nadležnih organa.

Sloboda udruživanja i mirnog okupljanja

Kada su se srednjoškolci pridružili protestima u decembru 2024. godine, nakon tragedije u Novom Sadu, najoštrij odgovor je stigao od predsednika, koji je kritikovao njihovo učešće.³³ *Zatim su se javili i drugi zvaničnici, optužujući nastavnike i direktore da manipulišu učenicima, zanemarujući KPD i nacionalne propise. Tokom skupštinske sednice, ministar za brigu o*

³¹ Pravilnik o postupku izdavanja prijave rođenja deteta i obrascu prijave rođenja deteta u zdravstvenoj ustanovi i Uputstvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga.

³² Izveštaji EU o napretku više puta su isticali zabrinutost zbog ovog problema.

³³ <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-za-protest-srednjoskolaca-optuzio-nastavnike-ko-ste-bre-vi-da-vodite-bilo-clije-dete-na-ulicu/>

porodici i demografiju tvrdio je da deca nisu dovoljno zrela za bavljenje političkim pitanjima, predstavljajući njihovo učešće kao problematično.³⁴ Zaštitnik građana je osudio proteste umesto da brani prava dece,³⁵ dok je član Srpske napredne stranke izneo ekstremnu tvrdnju da su deca „vlasništvo države“.³⁶

Kao odgovor, učenici su potvrdili svoje pravo na mirno okupljanje, pozivajući se na KPD. Pritisak na direktore škola je eskalirao, što je dovelo do pretnji i prevremenog prekida prvog polugodišta u decembru 2024. godine u pokušaju da se suzbiju dalji protesti.

Uprkos zvaničnim tvrdnjama, zakoni Republike Srbije garantuju pravo dece da izražavaju mišljenja i učestvuju u javnom životu. **Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (član 7)** promoviše demokratsko učešće, kritičko razmišljanje i svest o ljudskim pravima.

Međutim, ove tvrdnje otkrivaju da čak i čvrst zakonski okvir nije delotvoran ako ga državni službenici ne poštuju. Država mora obavestiti decu o njihovim pravima, obezbediti njihovo bezbedno učešće i kažnjavati kršenja prava.

Mediji takođe izbegavaju saradnju sa decom, verovatno se plašeći optužbi za iskorišćavanje. Međutim, država je odgovorna za obezbeđivanje pristupa informacijama i javnog izražavanja.³⁷

Pravo na privatnost

Iako je identitet dece zakonski zaštićen na sudu, **medijski izveštaji** ih često predstavljaju tako da ih je lako identifikovati, naročito kada su deca učinioci ili žrtve krivičnih dela, što dovodi do dalje stigmatizacije. **ZM ne garantuje eksplicitno privatnost deci žrtvama i svedocima.**

Deca u ustanovama socijalne zaštite žale se na nedostatak privatnosti zbog kolektivnog načina života:

„Nemam gde da odem kada sam tužna.“
„Ponekad mi je potrebno da budem sam.“

³⁴ <https://www.minbpd.gov.rs/durdevic-u-parlamentu-poslednja-desavanja-pozivaju-na-zastitu-od-zloupotrebe-dece/>

³⁵ <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/pasalic-nedopustivo-organizovati-aktivnosti-koje-ukljucuju-decu-i-mlade-i-to-dok-su-u-skolama/>

³⁶ <https://www.danas.rs/vesti/politika/poslanik-sns-djukanovic-deca-su-vlasnistvo-drzave/>

³⁷ BCLJP, Ljudska prava u Srbiji 2024, str. 356-369.

4. Nasilje nad decom i OPSC

U Srbiji ne postoji nacionalni, koordinisani sistem za praćenje nasilja nad decom u raznim sektorima, što otežava tačnu procenu i reagovanje. Broj slučajeva koje su evidentirali CSR skoro se udvostručio sa 3.942 u 2013. na 8.531 u 2022. godini, pri čemu emocionalno nasilje čini 44,6% slučajeva.³⁸ Rodna distribucija je relativno ujednačena, osim kod seksualnog nasilja i dečjih brakova, gde su 93,4% žrtava (182 slučaja) devojčice. U 2023. godini, 197 dece je evidentirano u licenciranim skloništima za žrtve porodičnog nasilja. Uprkos alarmantnim brojevima, **deca ne veruju mehanizmima prijavljivanja** i radije se poveravaju vršnjacima ili roditeljima.³⁹

Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2020-2023) istekla je nakon ostvarivanja minimalnog napretka, bez javnih izveštaja i bez međusektorskog praćenja. Oslanjala se na trenutne projekte koje finansiraju donatori, nedostajao joj je državni pristup sa jasnim kratkoročnim, srednjoročnim i dugoročnim ciljevima.

Opšti protokol iz 2022. godine stvorio je fragmentirane odgovornosti između CSR i javnog tužilaštva, što je izazvalo zabunu. Sektorski protokoli, osim u oblasti socijalne zaštite, još uvek nisu usvojeni. Nacionalna **telefonska linija za pomoć u slučajevima nasilja nad decom**⁴⁰ i nacionalna platforma „Čuvam te“⁴¹ predstavljaju napredak, ali nedostaje mehanizam za praćenje. Nacionalna kampanja nulte tolerancije prema nasilju nad decom još uvek nije razvijena.

Telesno kažnjavanje i porodično nasilje

Telesno kažnjavanje i dalje nije zabranjeno zakonom kod kuće. Istraživanje višestrukih **pokazatelja (MICS)** u Srbiji iz 2019. godine pokazalo je da je 40% dece mlađe od 14 godina doživelo nasilno disciplinovanje, a taj broj raste na 67% u romskim naseljima.⁴²

Iako je **Zakon o sprečavanju nasilja u porodici** iz 2017. godine uveo mehanizam koordinacije i individualne planove podrške, deca nisu dosledno prepoznata kao direktne žrtve.⁴³ Planirane izmene **Porodičnog zakona** kojima se zabranjuje telesno kažnjavanje i povećava donja starosna granica za stupanje u brak još uvek nisu usvojeni.

³⁸ RZSZ, Deca u sistemu socijalne zaštite, Godišnji izveštaj za 2023. godinu.

³⁹ Centar za prava deteta, *Mentalno zdravlje adolescenata i procena psihosocijalne podrške (The Adolescent Mental Health and Psycho-Social Support Assessment)*, 2024, <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2024/05/Adolescent-MHPSS-Assessment-Final.pdf>.

⁴⁰ <https://www.116111.rs/o-nadelu.html>.

⁴¹ <https://cuvamte.gov.rs/>.

⁴² 2019 MICS.

⁴³ Izveštaj GREVIO, 2023.

Nasilje u školama

Pucnjava u školi 2023. godine pojačala je zabrinutost zbog nasilja u školama. Svaki četvrti učenik doživljava svakodnevno nasilje, samo 6% nikada nisu bili svedoci takvog nasilja, a svaki deseti je priznao da je bio uključen u nasilno ponašanje.⁴⁴ Većina učenika nije upoznata sa postojanjem timova za zaštitu od školskog nasilja.⁴⁵ Rodno zasnovano nasilje i diskriminacija romske i LGBTI+ dece i dalje su široko rasprostranjeni.⁴⁶ Škole često prikrivaju incidente kako bi zaštitile ugled.

*„Ako neko izazove problem, njihovi roditelji se dogovore sa školom da to sakriju.“
„Kada sam prijavila da me druga devojčica maltretira, moja učiteljica je rekla da preterujem i da to nije velika stvar.“*

Digitalno nasilje

Studija UCPD iz 2019. godine otkrila je da se 96% dece susrelo sa štetnim sadržajem na internetu, uključujući govor mržnje i eksplicitni seksualni materijal.⁴⁷ **Lanzerot komitet** je identifikovao nedostatke u odgovoru Srbije na seksualnu eksploataciju dece omogućenu upotrebom IKT, uključujući nedovoljne podatke i ciljane zakone.

Alternativna briga

Deca zbrinuta u sistemu socijalne zaštite prijavljuju da **nisu upoznata sa mehanizmima prijavljivanja**, a profesionalci ih **ne obaveštavaju o njihovim pravima**.⁴⁸ Deca sa smetnjama u razvoju se suočavaju sa zanemarivanjem i kršenjem prava u institucijama, sa ograničenom zaštitom. Zaštitnik građana nema ovlašćenje da kažnjava institucije i tako utiče na problem zlostavljanja.⁴⁹

⁴⁴ Izveštaj Zaštitnika građana:

<https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7910/Poseban%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20o%20nasilju%20u%20skolama.pdf>.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 87.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 83.

⁴⁷ UCPD, 2019: http://ucpd.rs/wp-content/uploads/2019/10/rezultati-istrzivanja_stetni-sadrzaji-i-lazne-vesti.pdf.

⁴⁸ Ovo je bila jedna od glavnih zabrinutosti dece u skloništima tokom procesa konsultacija.

⁴⁹ MDRI-S, 2025.

Mučenje i drugo okrutno, neljudsko ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje

Izveštaji iz **Vaspitno-popravnog doma u Kruševcu** ukazuju na korišćenje **samice** i prekomerne sile, nedostatak obrazovanja i zdravstvene/stomatološke nege.⁵⁰ **Specijalna zatvorska bolnica u Beogradu**, namenjena odraslima, smešta decu učinioce krivičnih dela sa mentalnim zdravstvenim problemima uprkos velikoj prenatrpanosti, nedostatku dečjih psihijatara i programa koji su usmerenih na odrasle.⁵¹

Studija MDRI iz 2019. godine je istakla da **deca sa smetnjama u razvoju u institucijama** trpe zanemarivanje, uskraćivanje medicinske nege i seksualno zlostavljanje, što **predstavlja nehumano postupanje i mučenje**.⁵²

Nacionalni preventivni mehanizam (NPM) ne posećuje često mesta na kojima se nalaze deca lišena slobode. Poverljivi mehanizmi za prijavljivanje često su nepristupačni deci na alternativnom zbrinjavanju, a kutije za pritužbe su postavljene na neodgovarajućim mestima, npr. u prostorijama za osoblje ili upravu. **Inspekcije ministarstava pravde i socijalne zaštite** su retke, a njihovi izveštaji nisu javno dostupni.

Dečji brakovi

Dečji brakovi su uzrokovani siromaštvom, niskim obrazovanjem i kulturnim normama, što nesrazmerno pogađa romske devojčice. **Istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS) iz 2019. godine** pokazalo je da se 5,5% žena starosti 20-24 godine udalo pre 18. godine, što se povećava na 22,6% u najsiromašnijim domaćinstvima i 55,7% u romskim naseljima.⁵³ **Podaci RZSZ-a** su pokazali da je tokom pet godina bilo 985 dece žrtava, a najviše su pogođena romska deca, konstantno u preko 55% slučajeva. Devojčice dominiraju (95%), sa 70,5% uzrasta 16-17 godina i 29% mlađih od 15 godina. Preventivni naporu su slabi, a CSR često deluju tek nakon što se brak dogodi. Uprkos uspešno evaluiranom modelu koji je vodio UNICEF, nedostaju specijalizovane usluge, uključujući bezbedan smeštaj, obrazovanje i psihosocijalnu podršku.

⁵⁰ RZSZ, Istraživanje o deci u sukobu sa zakonom i deci ispod donje starosne granice krivične odgovornosti, sprovedeno u partnerstvu sa UNICEF-om 2022. godine: <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2466/rec-report-1.pdf>. Nezvanični prevod na engleski jezik može se dostaviti na zahtev.

⁵¹ Poseta Saveta za dečje pravosuđe 2024. godine otkrila je da je 900 osoba smešteno u objektu kapaciteta za 450 osoba.

⁵² *Disability Rights International* i Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S), *Zaboravljena deca Srbije*, 2021, str. 52: <https://www.mdri-s.org/public/wp-content/uploads/2021/06/Serbia-2021-web-SRB.pdf>.

⁵³ *MICS*, 2019.

Ostala okruženja

Otkrivanje seksualnog nasilja u školi glume 2021. godine istaklo je **nedostatke u nadzoru organizacija koje rade sa decom**. Mnoge rade bez poštovanja propisa o kvalifikacijama osoblja i obavezama prijavljivanja, što znači da se ne primenjuju mere zaštite. Deca takođe prijavljuju **nasilje u sportskim aktivnostima**.

Oporavak i reintegracija dece žrtava

U 2023. godini, u Srbiji je zabeleženo 497 dece žrtava krivičnih dela od strane odraslih, a krivična dela protiv polne slobode su u porastu, sa 181 slučajem u 2023. godini, u poređenju sa 94 u 2018. godini.⁵⁴ **Pravni okvir za decu žrtve i dalje je nepotpun**⁵⁵, sa nedostacima u pogledu informisanja, zaštite privatnosti, bezbednosti i psihosocijalne podrške. Ovi nedostaci dovode do nedosledne primene mera zaštite i preklapanja odgovornosti između policije, CSR, tužilaštava i sudova.⁵⁶

Cilj **Strategije za zaštitu prava žrtava i svedoka krivičnih dela (2020-2025)** je da se uspostave službe podrške u svih 25 viših sudova, ali napredak je spor, a većinu podrške i dalje vode NVO i to najviše u Beogradu (34,5%) i Vojvodini (24,7%).⁵⁷ Mnogim sudovima nedostaje neophodna audio-video oprema za uzimanje iskaza od dece, usled čega se deca izlažu ponovnoj traumatizaciji.

Fakultativni protokol o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji

Srbiji **nedostaje jasna definicija prodaje dece**, što otežava krivično gonjenje. Vanteritorijalna nadležnost nije na snazi, što omogućava trgovcima ljudima da izbegnu pravdu bekstvom iz zemlje. Zaštita romske dece je fragmentisana i nedovoljno finansirana, dok socijalnim radnicima nedostaje specijalizovana obuka, što dovodi do pogrešne identifikacije žrtava i neadekvatne podrške. Nedostaci podataka sprečavaju ciljne intervencije, a jezičke/kulturološke prepreke sprečavaju pristup neophodnoj podršci. Rehabilitacija je i dalje kratkoročna, nedovoljno finansirana i nedostaju joj održivi mehanizmi reintegracije.

Upitana o ključnim pravima deteta, četrnaestogodišnja devojčica smeštena u Prihvatištu u Beogradu odgovorila je: „*Imamo pravo na ljubav*“.

⁵⁴ Podaci RZS.

⁵⁵ Centar za prava deteta, Procena sistema zaštite dece žrtava i svedoka u krivičnim postupcima u Srbiji, 2025. – *Nacrt*.

⁵⁶ *Ibid*.

⁵⁷ <http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/Overview%20of%20existing%20victim%20support%20services%20in%20Serbia%20-%20RS.pdf>.

5. Porodično okruženje i alternativno zbrinjavanje

Centri za socijalni rad

CSR imaju ključnu ulogu u sprečavanju razdvajanja porodica, upravljanju alternativnom brigom i nadziranju ponovnog spajanja porodica i izlaska iz sistema socijalne zaštite. Međutim, suočavaju se sa kritikama javnosti, medija i Vlade, naročito u slučajevima teškog zlostavljanja, uprkos **sistemskim izazovima poput nedostatka osoblja i nedovoljnih resursa**. Jedan voditelj slučaja obrađuje stotine slučajeva, što onemogućava usklađenost sa Pravilnikom o organizaciji, normativima i standardima rada CSR. Prema RZSZ-u, 140 CSR zapošljavalo je približno 1.700 stalno zaposlenih, što predstavlja pad broja zaposlenih od 2013. godine.⁵⁸ Ovo smanjenje broja zaposlenih ugrožava kvalitet usluga i rad na terenu. Izveštaji EU o napretku ističu neadekvatne kapacitete CSR i preveliki broj slučajeva, što izaziva zabrinutost u vezi sa kvalitetom i efektivnošću usluga zaštite.⁵⁹

„Bilo bi bolje da su pomogli mojim roditeljima umesto što su me odveli.“

Rezidencijalni smeštaj

U 2023. godini, 5.259 dece je bilo zbrinuto u sistemu socijalne zaštite, uglavnom u hraniteljskim porodicama. Pozitivno je što se broj, ali i stopa dece na smeštaju smanjuje od 2018. godine, te 2023. iznosi 4,6 na 1.000 dece).⁶⁰

Međutim, i dalje postoji zabrinutost u vezi sa **sastavom institucionalizovane dece i uslovima u institucijama**. U 2023. godini, 566 dece (10,8%) ostaje u institucijama, a **75% su deca sa smetnjama u razvoju**.⁶¹ Deca su često smeštena u ustanove kritikovane zbog „nedostatka rehabilitacije, uskraćivanja medicinskog tretmana i ekstremnih slučajeva zanemarivanja“. ⁶² Uprkos **zakonskoj zabrani** institucionalizacije **dece mlađe od tri godine**, 35 dece je institucionalizovano u 2022. godini, a broj raste.⁶³

⁵⁸ <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2572/izvestaj-o-rad-u-csr-u-2022-godini.pdf>.

⁵⁹ Ex-ante analiza efekata politike socijalne zaštite u periodu 2022-2030. godine: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2022-09/Ex%20ante%20analiza%20Strategija%20socijalne%20zaštite-%20final.pdf>; Izveštaj o napretku za 2024. godinu; Vlada RS, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Četvrti nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u RS za period 2018-2020 – Nacrt, Beograd, 2021.

⁶⁰ <http://devinfo.stat.gov.rs/diSrbija/diHome.aspx>

⁶¹ <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2573/izvestaj-o-rad-u-ustanova-za-decu-i-mlade-2022.pdf>

⁶² Disability Rights International i Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S), 2021, str. 2

⁶³ RZSZ, <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2573/izvestaj-o-rad-u-ustanova-za-decu-i-mlade-2022.pdf>.

Izveštaj EU o napretku za 2024. godinu istakao je **kašnjenja u deinstitutionalizaciji**, nedovoljno finansiranje i zastoj u reformama.⁶⁴ Napredak u transformaciji institucija rezidencijalnog tipa u centre za decu, mlade i porodice⁶⁵ stagnirao je, sa ponovljenim ciklusima izrade strategija i planova bez konkretnog pomaka. Uprkos uspešnim pilot projektima koje su podržali UNICEF i RZSZ i pouzdanim studijama koje pokazuju koristi od intenzivnih usluga podrške porodicama, kao što je porodični saradnik, one su i dalje neregulisane i bez finansijske podrške.

Deca ostaju u **prihvatištima** duže od zakonom dozvoljenih 6 meseci.⁶⁶

Hraniteljstvo

Hraniteljstvo je i dalje **primarni model alternativnog zbrinjavanja** (4.869 dece, 90% od sve dece u sistemu zbrinjavanja), ali **deca sa smetnjama u razvoju su uglavnom isključena**. Smeštaj u hraniteljske porodice je smanjen od 2018. godine,⁶⁷ sa **ograničenim mogućnostima specijalizovanog i urgentnog hraniteljstva**. Sedam regionalnih Centara za porodični smeštaj i usvojenje pružaju podršku, ali pokrivenost je nepotpuna, bez centra u području Južno-banatskog okruga, uprkos planovima.⁶⁸ **Urgentno hraniteljstvo**,⁶⁹ zamišljeno kao alternativa prihvatilištima, dostupno je samo u područjima bez prihvatilišta za urgentni smeštaj, što dovodi do toga da se deca automatski smeštaju u prihvatilišta, a ne u hraniteljske porodice.

Usluge socijalne zaštite na lokalnom nivou

Usluge socijalne zaštite na lokalnom nivou i dalje su **nedovoljno razvijene, neujednačene i slabo finansirane**.⁷⁰ *Najčešće usluge – lični pratilac deteta i dnevni boravak za decu sa smetnjama u razvoju – nisu dovoljne da zadovolje potražnju.*⁷¹ **Intenzivne usluge podrške porodici**, savetovanje za porodice u riziku, pomoć u kući i usluga predaha, i dalje su zasnovane na projektima i nestabilne.

⁶⁴ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en?filename=Serbia%20Report%202024.pdf

⁶⁵ Revidirani akcioni plan za Poglavlje 23: <https://www.mpravde.gov.rs/sr/tekst/30402/revidirani-akcioni-plan-za-poglavlje-23-i-strategija-razvoja-pravosudja-za-period-2020-2025-22072020.php> i Strategija deinstitutionalizacije: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-socijalnu-zastitu/strategija-deinstitutionalizacije-i-razvoja-usluga-socijalne-zastite-u-zajednici-za-period-2022-2026godine>.

⁶⁶ Zabrinutosti izražene tokom procesa konsultacija.

⁶⁷ <http://devinfo.stat.gov.rs/diSrbija/diHome.aspx>

⁶⁸ Uredba o mreži ustanova socijalne zaštite, „Službeni glasnik RS“, br. 16/2012 i 12/2013: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Uredba%20o%20mrezi%20ustanova.pdf>.

⁶⁹ Pravilnik o hraniteljstvu, „Službeni glasnik RS“, br. 66/2022, 10. jun 2022. godine.

⁷⁰ CSP, *Mapiranje usluga socijalne zaštite i materijalne podrške u nadležnosti jedinica lokalnih samouprava*, 2021: <https://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/mapiranje-usluga-socijalne-zastite-i-materijalne-podrske-2021.pdf>

⁷¹ *Ibid.*

U 2021. godini, ukupna potrošnja za socijalnu zaštitu na lokalnom nivou iznosila je samo 0,08% BDP-a, pri čemu je finansiranje delimično obezbeđeno iz namenskih transfera na nacionalnom nivou, koji su i dalje netransparentni i nedosledno se sprovode.⁷²

Podrška deci koja izlaze iz sistema socijalne zaštite

Iako neke opštine pružaju strukturirane programe podrške za **decu koja izlaze iz sistema socijalne zaštite**, ovi programi nisu standardizovani niti dostupni širom zemlje.

Usvojenje

Stope usvojenja opadaju, sa samo 61 usvojenjem u 2023. godini, što je najniži nivo u poslednjih deset godina (13 je bilo međunarodno).⁷³ Stopa usvajanja u Srbiji je ispod regionalnog proseka,⁷⁴ a deca sa smetnjama u razvoju se nesrazmerno često usvajaju u inostranstvu.⁷⁵ Međunarodnom usvojenju se daje veći prioritet nego reformi nacionalnog sistema brige o deci sa smetnjama u razvoju.⁷⁶

6. Deca sa smetnjama u razvoju

Uprkos napretku u politikama, deca sa smetnjama u razvoju ostaju **isključena, nesrazmerno institucionalizovana i bez prilagođenih usluga**.

U 2023. godini, **13.163 dece sa smetnjama u razvoju je na evidenciji CSR**,⁷⁷ što predstavlja porast od 43,3% u poslednjoj deceniji (11,0 na 1.000 dece u 2022. godini). **Institucionalizacija je i dalje velika**, sa 396 dece sa smetnjama u razvoju smeštenih u institucije.⁷⁸

Jednoroditeljske porodice sa decom sa smetnjama u razvoju nemaju adekvatnu finansijsku i socijalnu podršku. Staratelji koji nisu u mogućnosti da rade zbog obaveza pružanja brige ne dobijaju finansijsku pomoć niti podršku za zapošljavanje.⁷⁹ **Podrška u ranom detinjstvu** je

⁷² https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/3c8c2d7f-bff7-44eb-b868-414730cc5902_en?filename=Serbia%20Report%202024.pdf.

⁷³ RZSZ, <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2883/deo-izveštaja-deca-u-ssz-2023-1311docx.pdf>.

⁷⁴ ECARO for TransMonEE, Indicator: Rate of formal adoption of children (0-17 years) during the year (per 100,000); <https://www.transmonee.org/europe-central-asia-child-rights-data-dashboard?prj=tm&page=CPC>.

⁷⁵ Pokazatelj: Deca sa invaliditetom (0-17 godina) kao procenat ukupnog broja formalno usvojene dece (uključujući i međunarodna usvajanja) tokom godine.

⁷⁶ <https://www.unicef.org/moldova/en/documents/transmonee-analytical-series-pathways-better-protection>.

⁷⁷ RZSZ, <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2883/deo-izveštaja-deca-u-ssz-2023-1311docx.pdf>.

⁷⁸ RZSZ, *Ibid*.

⁷⁹ Nacrt UNICEF-ove Situacione analize prava i položaja dece i adolescenata u Srbiji, 2024.

neadekvatna, te samo 16,3% dece mlađe od šest godina i 20,6% dece sa smetnjama u razvoju primaju naknade.⁸⁰

Studija NOOIS-a i UNICEF-a otkrila je **sistemska diskriminaciju**, pri čemu je 45% roditelja prijavilo verbalno zlostavljanje ili uznemiravanje, a 29% dece, naročito one sa fizičkim invaliditetom, nije imalo pristup javnim uslugama, naročito u obrazovanju.⁸¹

Vladina **Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period 2025-2030. godine** ima za cilj proširenje inovativnih dnevnih usluga, jačanje podrške porodici i mera protiv diskriminacije i povećanje pristupačnosti institucija i usluga na lokalnom nivou. Međutim, njen uspeh zavisi od adekvatnog finansiranja i međusektorske saradnje.

Deca sa smetnjama u razvoju se suočavaju sa **specifičnim i složenim preprekama u pristupu pravdi**, što zahteva specijalizovane intervencije i sistemske reforme.

Za **inkluzivno obrazovanje**, pogledajte odeljak Obrazovanje.

⁸⁰ <https://eurochild.org/uploads/2021/09/Serbia-Country-Profile.pdf>.

⁸¹ NOOIS, Situaciona analiza: Položaj dece sa smetnjama u razvoju i invaliditetom u Republici Srbiji, 2017: <https://www.unicef.org/serbia/media/2631/file/SitAn%20položaj%20dece%20sa%20smetnjama%20u%20razvoju%20i%20invaliditetom%20u%20Srbiji.pdf>.

7. Zdravlje

Za **zdravstveno stanje novorođenčadi, odojčadi i dece mlađe od pet godina**, pogledajte odeljak Pravo na život, opstanak i razvoj.

Bolesti koje se mogu sprečiti vakcinacijom

Neuspeh u postizanju kolektivnog imuniteta od 95% doveo je do **sporadičnih epidemija malih boginja i velikog kašlja** u poslednjih sedam godina. Faktori koji tome doprinose uključuju odbijanje vakcinacije ili kašnjenje u vakcinaciji, nepoverenje u zdravstvenu zaštitu, nedostatke u imunizaciji tokom pandemije COVID-19 i pravne kontradikcije, jer član 15. Zakona o pravima pacijenata dozvoljava roditeljima da odluče da li će vakcinisati svoje dete, dok član 32. Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti nalaže imunizaciju.

Zdravstveni rizici među decom školskog uzrasta

Deca se suočavaju sa sve većim rizikom od **pušenja, upotrebe droga, kockanja, loše ishrane i rizičnog seksualnog ponašanja**, ali nijedna **koordinisana, multisektorska javna politika** ne bavi se ovim pitanjima. **Nacionalni program zdravstvene zaštite iz 2009. godine** zastareo je i zahteva reviziju.

Međupolna/interseks deca

Međupolna/interseks zajednica i dalje je **nevidljiva i suočava se sa stigmom i „interseksfobijom“**. Manifestuje se gotovo svakodnevno kroz negativne stavove poput gađenja, straha, agresije, besa ili nelagodnosti u odnosu na pojedince zbog društvenih očekivanja binarnih polnih karakteristika.

Mentalno zdravlje

Od 2020. godine, **socijalna trauma i strah od nasilja** pogoršali su mentalno zdravlje dece. Mnoga deca, naročito generacija Z i postmilenijalci, žive sa strahom od nasilja, otmice, maltretiranja i zlostavljanja na internetu, što mnoge navodi da traže utočište u virtuelnim prostorima, doživljavajući stres i anksioznost.

Ranije studije su pokazale da 16% dece ima potrebu za psihosocijalnom podrškom, ali su rana upozorenja ignorisana. COVID-19 je pogoršao mentalno zdravlje, a 17% je prijavilo pogoršanje mentalnog zdravlja, naročito teškoće sa koncentracijom i povećanu razdražljivost.⁸² **Studija Krovne organizacije mladih Srbije** iz 2021. godine otkrila je da je preko dve trećine ispitanika

⁸² <https://www.unicef.org/serbia/en/mental-health-and-well-being>.

doživelo anksioznost, više od polovine je imalo umerenu do tešku depresiju, a jednoj trećini je bila potrebna psihološka pomoć, ali joj nije pristupila. **Procena mentalnog zdravlja adolescenata iz 2024. godine**⁸³ pokazala je nizak nivo poverenja u školske psihologe i pedagoge, koji se doživljavaju neko ko disciplinuje, a ne kao stručnjaci za mentalno zdravlje koji mogu da pruže podršku deci.

Pozitivne inicijative uključuju osnivanje Vladine Radne grupe za podršku mentalnom zdravlju, program „Krizna psihosocijalna podrška zajednici“, koji vodi Institut za mentalno zdravlje, i ponovno otvaranje Odeljenja za adolescente u klinici „Dr Laza Lazarević“.

Međutim, **izazovi** i dalje postoje. U okviru **Programa o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srbiji (2019–2026)** planirano je **20 centara za mentalno zdravlje** do 2026. godine, ali postoji samo šest, kojima upravljaju bolnice za mentalno zdravlje, a samo dve (Beograd i Vršac) pružaju usluge deci.⁸⁴

Prema najnovijem **Zdravstveno-statističkom godišnjaku**,⁸⁵ Srbija ima ukupno 159 domova zdravlja za primarnu zdravstvenu zaštitu koji zapošljavaju 142 psihologa, od kojih polovina (78) radi u službama za decu i adolescente. Zabeležena je ukupno 22.881 poseta u 2023. godini. Na svakih 16.540 dece dolazi jedan psiholog u primarnoj zdravstvenoj zaštiti. Ove službe su zabeležile 21,83 duševna poremećaja i poremećaja ponašanja na 100.000 dece. Trenutno postoji 10 lekara na specijalizaciji za dečju i adolescentnu psihijatriju i 29 specijalista, ukupno 39 psihijatar. Iako je ovo povećanje u odnosu na 36 u 2022. godini, to znači da postoji samo jedan dečji psihijatar na 33.080 dece. Postoji samo 85 bolničkih kreveta za dečju psihijatrijsku negu, sa 1.264 prijema u 2023. godini.

Prevenција u oblasti mentalnog zdravlja i **lečenje dece sa bolestima zavisnosti i dalje su nedovoljni**.⁸⁶ Ne postoje **specifični programi za decu visokog rizika, uključujući decu učinioce krivičnih dela i migrante**.⁸⁷ Mentalno zdravlje ostaje **fragmentisano po sektorima**, bez pravnog okvira koji bi regulisao međusektorsku koordinaciju. Intervencije su retke u **ruralnim područjima i manjim zajednicama**, gde stigma sprečava decu da potraže pomoć. **Programi podrške roditeljima su oskudni**.

Spor između psihoterapeuta, psihologa i psihijataru oko regulisanja psihoterapije i dalje je nerešen.

Nedostaje transparentnost finansiranja inicijativa za mentalno zdravlje. Bez **sistematske evaluacije**, uticaj inicijativa za mentalno zdravlje ostaje nejasan.

⁸³ Centar za prava deteta, Procena mentalnog zdravlja, 2024.

⁸⁴ Novootvoreni centar za mentalno zdravlje u Pančevu nema odeljenje za decu.

⁸⁵ <https://www.batut.org.rs/index.php?content=77>.

⁸⁶ https://www.mzpokret.rs/wp-content/uploads/2024/03/IZVESTAJ-ZA-2023_POKRET.pdf.

⁸⁷ Istraživanje RZSZ, 2022.

*„Depresija i anksioznost su česte među nama, ali ne znamo šta da radimo.“
„Ne verujem nikome, jer poslednji put kada sam nešto rekla svom psihoterapeutu, skoro sam završila u bolnici zbog suicidalnosti.“
„Važno je da možemo da pomognemo sebi i drugima.“*

8. Životni standard

Nema dokaza da se Vlada konsultuje sa ranjivim porodicama, decom ili organizacijama za prava deteta, niti se njen izveštaj bavi ovim pitanjem.

Ključni programi usmereni na borbu protiv siromaštva – **novčana socijalna pomoć** (NSP) i **dečiji dodatak** (DD) – nisu poboljšani. Umesto toga, smanjeni su broj korisnika, pokrivenost i finansiranje u odnosu na BDP.

Program DD je opao za 50% tokom jedne decenije, sa 394.236 korisnika u 2013. na 200.798 u 2023. godini (oko 148.000 prima osnovni dodatak).⁸⁸ Pokrivenost je pala sa 30,8% (2013) na samo 16,6% (2023).⁸⁹ Za razliku od 2013. godine, kada je program imao potencijal da obuhvati svu decu u riziku od siromaštva, do 2022. godine je potencijalno mogao da obuhvati samo 84,5%.⁹⁰ S obzirom na to da podaci o apsolutnom siromaštvu nisu prikupljeni od 2020. godine, pokrivenost dece koja žive ispod apsolutne granice siromaštva ostaje nepoznata. Vlada je prepolovila potrošnju za DD sa 0,33% BDP-a u 2013. na 0,16% u 2021. godini.⁹¹

Program NSP je takođe smanjen. Broj korisnika je smanjen za 40%, sa 276.000 na 167.000. Udeo ukupnog stanovništva koje prima NSP je pao sa 3,7% na 2,5%.⁹² Ukupni rashodi za novčanu pomoć su smanjeni sa 0,34% BDP-a (2013) na 0,19% (2022). Izveštaj EU o napretku za 2023. godinu potvrđuje da nema poboljšanja u novčanoj pomoći za smanjenje siromaštva.⁹³

Vlada nije **preispitala stambenu politiku kako bi sprečila beskućništvo**, naročito među romskom decom, decom sa smetnjama u razvoju i onima koji izlaze iz sistema socijalne zaštite.

Socijalna davanja su **indeksirana prema inflaciji, ali su i dalje neadekvatna** za zadovoljavanje osnovnih potreba. Osnovni iznos DD u 2020. godini bio je manji od polovine apsolutne linije

⁸⁸ <http://devinfo.stat.gov.rs/diSrbija/diHome.aspx>

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Eurostat Database, Table At-risk-of-poverty rate by poverty threshold, age and sex [ilc_li02].

⁹¹ <http://csp.org.rs/en/assets/publications/files/mapping-social-care-services-and-material-support-2021.pdf>

⁹² <http://devinfo.stat.gov.rs/diSrbija/diHome.aspx>

⁹³ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/9198cd1a-c8c9-4973-90ac-b6ba6bd72b53_en?filename=SWD_2023_695_Serbia.pdf

siromaštva za mlađu decu, a samo 37,4% za stariju decu, što je nepromenjeno od 2017. godine.⁹⁴

Registar Socijalna karta, promovisan kao rešenje, pogoršao je pristup socijalnoj pomoći, naročito za Rome i druge ranjive grupe, smanjujući broj korisnika NSP.⁹⁵ Izveštaji EU o napretku (2023, 2024) ističu zabrinutost zbog automatizovane obrade podataka koja doprinosi socijalnoj isključenosti.⁹⁶

„Naše škole su u lošem stanju – imamo stare klupe, nema obroka tokom dana i nema mesta za odmor. Naši toaleti su prljavi, bez sapuna, toalet papira, a ponekad čak i bez vrata u ispravnom stanju.“

9. Prava deteta i životna sredina

Uprkos visokom nivou svesti među decom, njihovo pravo na zdravu životnu sredinu je ugroženo **ozbiljnim zagađenjem**.⁹⁷ Ključni rizici uključuju **neadekvatno upravljanje otpadom, zagađenje vazduha i vode, kontaminaciju hrane i gubitak biodiverziteta**. Ovi problemi proizilaze iz **nedovoljno razvijenog zakonodavstva, lošeg sprovođenja i nezakonitih aktivnosti**, kao što su **odlaganje i spaljivanje otpada, divlje deponije, toksične emisije i seča šuma**.

Deca su **isključena iz kreiranja politika zaštite životne sredine na lokalnom nivou i nedostaje im obrazovanje** o ključnim temama kao što su klimatske promene, održiva ishrana, proizvodnja i potrošnja, upravljanje otpadom, očuvanje biodiverziteta, kružna ekonomija i zeleni gradovi. Škole pružaju **nedovoljno nastave u prirodi**, što ograničava angažovanje u održivim praksama.

Romska deca se suočavaju sa nesrazmerno velikim rizicima u vezi sa životnom sredinom, uključujući izloženost toksičnim isparenjima od spaljivanja otpada i opasni dečji rad. Pate od respiratornih infekcija i drugih bolesti, što dovodi do veće smrtnosti dece i kraćeg životnog veka. Nedostatak zelenih površina, javnih parkova i igrališta u neformalnim naseljima primorava mnoge da se igraju na nebezbednim deponijama.

⁹⁴ https://media.srbija.gov.rs/medeng/documents/third-national-report-on-social-inclusion-and-poverty-reduction2014-17_eng.pdf

⁹⁵ [https://www.amnesty.org/en/latest/research/2023/12/trapped-by-automation-poverty-and-discrimination-in-serbias-welfare-state/#:~:text=The%20amount%20of%20financial%20social,Serbian%20dinars%20\(460%20euros\)](https://www.amnesty.org/en/latest/research/2023/12/trapped-by-automation-poverty-and-discrimination-in-serbias-welfare-state/#:~:text=The%20amount%20of%20financial%20social,Serbian%20dinars%20(460%20euros))

⁹⁶ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/9198cd1a-c8c9-4973-90ac-b6ba6bd72b53_en?filename=SWD_2023_695_Serbia.pdf

⁹⁷ Centar, Prava deteta na zdravu životnu sredinu u Republici Srbiji, 2021: <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2021/08/Prava-deteta-na-zdravu-zivotnu-sredinu-u-Republici-Srbiji-2.pdf>.

10. Obrazovanje, slobodno vreme i kulturne aktivnosti

Pristup besplatnom obrazovanju

Iako je obrazovanje zakonski besplatno i obavezno, **skriveni troškovi** poput udžbenika, školskog pribora, vannastavnih aktivnosti, ekskurzija, odeće, dnevnih obroka i užine stvaraju finansijske prepreke. Država pruža delimičnu podršku, pokrivajući troškove prevoza za neke učenike i besplatne udžbenike za neku decu iz porodica sa niskim prihodima, ali to ne obezbeđuje jednak pristup za svu decu, što nije u skladu sa članom 28. KPD.

Kvalitet obrazovanja

Rezultati PISA testiranja pokazuju da učenici u Srbiji zaostaju za svojim vršnjacima u susednim zemljama i Evropi.

Dominantne su tradicionalne metode nastave kojima se ograničavaju **kritičko razmišljanje, metakognitivne veštine, sposobnosti rešavanja problema i samoregulisano učenje**. Potrebna je promena u smeru interaktivne nastave.

„U školi nas niko ne pita šta mislimo o metodama nastave ili nastavnom planu i programu.“

COVID-19 je pogoršao obrazovanje. Deca u osnovnim školama su dobijala unapred snimljene časove putem nacionalne televizije, a interakcija između učenika i nastavnika svedena je na najmanju moguću meru. U pristupu koji je usvojilo Ministarstvo prosvete nisu uzete u obzir individualne potrebe učenja. Deci koja se obrazuju u skladu sa *individualnim obrazovnim planom* nedostajala je podrška, što je dodatno smanjilo mogućnosti učenja.

Srednjoškolsko obrazovanje nije obavezno, što smanjuje ukupni kvalitet obrazovanja i kompetencije učenika.

„Ne mislim da školski program treba smanjiti, već poboljšati. Nastavnici bi trebalo da imaju više slobode i kreativnosti, kako bismo mogli da slušamo lekciju, a zatim da vežbamo. Ne mogu sve porodice da priušte dodatne časove.“

Rani razvoj deteta

Razlike u upisu u predškolsko obrazovanje i dalje postoje, jer samo **11% najsiromašnije dece** i **25% dece iz ruralnih sredina** pohađaju predškolsko obrazovanje. Obavezno pohađanje predškolskog obrazovanja je na nivou od 76% među romskom decom i 83% među najsiromašnijim domaćinstvima.⁹⁸

Nisko učešće romske i druge ranjive dece u obrazovanju u ranom detinjstvu veoma je zabrinjavajuće. Izveštaj Svetske banke iz 2018. godine pokazao je da **samo 6% romske dece** ima pristup predškolskom obrazovanju.⁹⁹ **Prepreke za učešće** uključuju siromaštvo, diskriminaciju, neinformisanost i jezičke barijere, što ometa efektivno učenje i integraciju.

Javna ulaganja u rani razvoj deteta i dalje su ispod standarda EU (3,8-3,9% u odnosu na prosečnih 4,6% u EU), što dovodi do nedostatka predškolskih ustanova, neadekvatne infrastrukture i nedovoljno obučenog osoblja, a utiče i na pristupačnost i na kvalitet predškolskog obrazovanja.¹⁰⁰

Inkluzivno obrazovanje

Finansiranje inkluzivnog obrazovanja je nejasno, jer je objedinjeno u okviru budžeta za obrazovanje, a inkluzija je integrisana na svim nivoima. **Segregisane škole i odeljenja i dalje postoje**, ali je upis smanjen sa 6.524 (2021) na 4.735 (2023). U 2023/2024. godini, 447 dece je upisano u 74 specijalne predškolske grupe.¹⁰¹

Deca izjavljuju da **segregacija često zamenjuje pravilnu inkluziju**, jer deca sa smetnjama u razvoju nemaju potrebnu podršku i suočavaju se sa višim nivoom nasilja u redovnim školama. Specijalne škole primaju decu sa autizmom i drugim smetnjama u razvoju, umesto da se obezbedi njihovo obrazovanje u redovnim školama sa individualnim obrazovnim planovima. **Nastavnicima nedostaje obuka** za različite smetnje u razvoju i invaliditet, a malo nastavnika ili vršnjaka zna znakovni jezik, usled čega su **gluva deca socijalno izolovana**. Vlada izdvaja nedovoljno finansijskih sredstava za specijalizovano osoblje, a specijalne škole bi mogle da se integrišu u opšte škole ako bi se izvršile adaptacije, kao što su pristupačni toaleti, senzorne sobe i rampe za invalidska kolica. U nekim oblastima, poput Kragujevca i Šumadijskog okruga, nedostaju pedagoški asistenti, a uprkos većem broju ličnih pratilaca, liste čekanja i dalje postoje.

⁹⁸ <https://www.unicef.org/serbia/en/quality-inclusive-early-childhood-education>.

⁹⁹ <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/03/13/world-bank-supports-early-childhood-development-in-serbia-adding-room-for-17000-more-preschoolers>.

¹⁰⁰

<https://www.unicef.org/serbia/media/23201/file/Serbia%20Education%20Public%20Expenditure%20Review.pdf>.

¹⁰¹ Nacrt UNICEF-ove Situacione analize iz 2024. godine.

Gluva i neverbalna deca se **bore sa problemom pristupačnosti** u svakodnevnom životu. Na primer, u autobusima javnog prevoza retko se prikazuju nazivi stanica, što otežava snalaženje.

„Ojačati zakon kako bi se deca mogla upisati u bilo koji vrtić, osnovnu ili srednju školu.“

„Želim da pohađam specijalnu školu za decu sa oštećenim vidom, jer inkluzija, kakva sada postoji, ne funkcioniše!“

„Imam manji krug ljudi i osećam se odlično sa njima!“

Neke lokalne samouprave izdvajaju sredstva za **obrazovanje romske dece**, ponekad u partnerstvu sa NVO, ali finansiranje je i dalje nedovoljno za rešavanje njihovih velikih ekonomskih teškoća.

Obrazovanje o ljudskim pravima

Obrazovanje o pravima deteta **nije sistematski uključeno** u obrazovni sistem, uprkos povoljnom zakonskom okviru koji to omogućava.

Građansko vaspitanje (od 2005. godine) je izborni predmet i ne ispunjava standarde KPD koji se odnose na obavezno obrazovanje o pravima deteta. **Slab nastavni plan i program, nedostatak obučanih nastavnika i slaba institucionalna podrška** dovode do neefikasne implementacije. Škole ga često stavljaju da bude poslednji čas u danu i otkazuju časove, bez ikakve odgovornosti.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja omogućava **međupredmetnu integraciju obrazovanja o pravima deteta**. Ovo je u skladu sa KPD i Opštim komentarom br. 1, ali primena je slaba i nedosledna. Prema istraživanju UCPD-a, manje od polovine nastavnika uključuje obrazovanje o pravima deteta u svoje časove ili vannastavne aktivnosti, a samo 25% daje konkretne primere značaja njegove integracije.

11. Posebne mere zaštite i OPAC

Deca tražioci azila, izbeglice i migranti

Nedosledna procena starosti dovodi do proizvoljnih odluka policije ili lekara. Centri za azil i policijske stanice **nemaju materijale prilagođene deci** kojima se objašnjavaju prava i procedure traženja azila. Mnoga deca bez pratnje izbegavaju traženje azila, nameravajući da nastave putovanje u druge evropske zemlje. Podaci o pravnom zastupanju i obučanim službenicima za azil nisu dostupni.

Iako Zakon o azilu i privremenoj zaštiti propisuje alternativni smeštaj za decu bez pratnje, on se retko obezbeđuje zbog **ograničenih institucija socijalne zaštite i sistema hraniteljstva**. Većina dece ostaje u Centrima za azil **bez socijalnih radnika ili procene njihovih najboljih interesa**, suočavajući se sa **čestim, neobjašnjenim preseljenjima**. Smeštaj u hraniteljske porodice je opao od 2017. godine, malo je obučenih hranitelja, a privremeni staratelji rade na prevelikom broju predmeta.

Ne postoji formalna prekogranična saradnja u vezi sa trgovinom ljudima, krijumčarenjem ili razdvajanjem porodica. Godišnje se identifikuju samo 1-2 žrtve trgovine ljudima, što ukazuje na nedostatke u otkrivanju. Iako su prošli obuku, zaposleni u Komesarijatu za izbeglice i migracije imaju probleme u davanju prioriteta zaštiti dece zbog višestrukih obaveza.

Ne postoji jasna procedura za utvrđivanje apatridije. Deca rođena u Srbiji od roditelja izbeglica dobijaju izvode iz matične knjige rođenih sa navedenim državljanstvom njihovih roditelja, uprkos nepostojanju veza sa zemljom porekla, što povećava rizik od apatridije, jer porodice ne mogu ili ne treba da se obraćaju svojim ambasadama. Zakon o državljanstvu i dalje je nepromenjen i ovu decu ostavlja bez legalnog puta do državljanstva.

Pristup kvalitetnom obrazovanju je ograničen. Nastavnicima i školskom osoblju nedostaje obuka i motivacija za pružanje podrške deci izbeglicama. Visoko obrazovanje im je dostupno samo kao stranim studentima, uz plaćanje pune školarine za strance.

Deca iz manjinskih grupa

Uprkos postojanju zakonske zaštite, diskriminacija je i dalje široko rasprostranjena, **bez državnih kampanja za sprečavanje nasilja i govora mržnje**. Romska zajednica je i dalje jedna od najdiskriminisanijih grupa, što su potvrdile i institucije koje se bave ljudskim pravima.

Pandemija je povećala isključenost, ograničavajući pristup romske dece obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti. Lokalne samouprave **nemaju ciljane usluge podrške**, nemaju aktivne strategije za inkluziju Roma zbog nedovoljnog finansiranja, nedostatka osoblja i pravnih prepreka. Postoje koordinatori za romska pitanja i mobilni timovi, ali mnoge romske porodice nisu upoznate sa njihovom ulogom. Usluge su koncentrisane u većim gradovima,

ostavljajući manje opštine bez adekvatne podrške. OCD često popunjavaju praznine u uslugama.

Podaci nisu raščlanjeni po nacionalnosti, što otežava praćenje inkluzije. Ne postoje **sveobuhvatni podaci o govoru mržnje, sankcijama ili krivičnim prijavama** u vezi sa diskriminacijom prema Romima. Državno finansiranje daje prioritet **direktnoj pomoći**, a ne rešavanju negativnih društvenih stavova. Većinu kampanja podizanja svesti vode OCD, uz ograničeno učešće Vlade.

Izmene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije iz 2021. godine prepoznaju **segregaciju kao diskriminaciju, ali je sprovođenje slabo**. Nacionalna strategija za inkluziju Roma (2016–2025, ažurirana za period od 2022–2030) i dalje nije dovoljno finansirana i ne postoji odgovarajuća koordinacija.

Dečji rad

CSR su 2023. godine identifikovali 33 nova slučaja, uglavnom romsku decu uzrasta od 6 do 14 godina iz siromašnih porodica, koja već primaju socijalnu pomoć. Stvarni brojevi su verovatno veći zbog **nedovoljnog prijavljivanja i nedoslednog prikupljanja podataka**. Iako je većina dece pod roditeljskim starateljstvom, postupci za lišavanje roditeljskog prava se često planiraju, ali se ne pokreću.

Prosjačenje je najčešći oblik dečjeg rada, dok se poljoprivredni i stočarski rad nedovoljno prijavljuje. Roditelji i rođaci su glavni izvršioci ovog krivičnog dela. Većini dece nedostaju dokumenta koja se izdaju na osnovu matičnih knjiga, što ograničava pristup uslugama.

Policija i Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima su glavni organi za prijavljivanje, ali inspektori rada i komunalna policija retko prijavljuju slučajeve. Ograničeni resursi i specijalizovane usluge ometaju efektivnu intervenciju CSR. Nedostaci u međuagencijskoj komunikaciji i dalje postoje, pri čemu su Centri za porodični smeštaj identifikovali 13 slučajeva, Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima je prijavio 7 slučajeva trgovine ljudima u svrhu prinudnog rada, a prihvatilišta za decu su zabeležila 6 slučajeva.

Deca u uličnoj situaciji

Deca u uličnoj situaciji se suočavaju sa ekstremnim siromaštvom, zanemarivanjem, nasiljem i eksploatacijom. Izložena su **velikom riziku od zlostavljanja od strane nepoznatih ljudi i policije, opasnog rada i prinudnog prosjačenja**.

Nedostatak jedinstvene definicije termina „deca ulice“ i nedosledno prikupljanje podataka u RZSZ, CSR i NVO otežavaju tačnu procenu obima problema. Procenjuje se da 2.000 dece živi i radi na ulici, ali je stvarni broj verovatno veći. RZSZ je 2023. godine prijavio da je 360 dece koristilo usluge licenciranih svratišta (uglavnom osnovnoškolskog uzrasta) i da je 33 zvanično registrovano kao žrtve dečjeg rada. Slučajevi prinudnog prosjačenja su u porastu, ali zvanični podaci potcenjuju stvarne razmere eksploatacije.

Programi podrške i reintegracije postoje, ali ne zadovoljavaju složene potrebe dece. Mnoga deca nisu upoznata sa svojim pravima. Pravnim okvirom se **kriminalizuju deca koja se bave prosjačenjem** umesto da se usmerava na eksploatastore. Svest javnosti je i dalje niska, usled čega su ova deca uglavnom nevidljiva.

*„Najviše sam se plašila kada je jedan muškarac pokušao da me uzme za ženu.“
„Policija me uvek zaustavlja.“
„Dodiruju me kada me pretresaju.“*

Trgovina ljudima

Prema **podacima Centra za zaštitu žrtava trgovine ljudima**, u 2021. godini bilo je 46 žrtava (37% dece, uglavnom devojčica), 62 u 2022. godini (40% dece), 66 u 2023. godini (62% dece, prosečna starost 12 godina) i 35 u 2024. godini. **ASTRA** je u periodu od 2021. do 2024. godine identifikovala 106 žrtava (23 dece) koje su bile izložene uobičajenim oblicima seksualne eksploatacije, prinudnom braku, prinudnom prosjačenju i višestrukoj eksploataciji.

ASTRA je putem telefonske linije za nestalu decu 116000 (2012–2024) primila 5.394 poziva povezanih sa 157 nestale dece (94 devojčice, 63 dečaka). 46% dece je pobešlo od kuće/smeštaja – vodeći uzrok nestanaka, 17% su bila deca bez pratnje/razdvojena od roditelja, uključujući otmicu od strane roditelja, 3% dece je otela treća strana, a 17% dece je bilo izgubljeno, povređeno ili nestalo iz drugih razloga. ASTRINI podaci ukazuju na to da je 26% žrtava trgovine decom u 2024. godini prethodno prijavljeno kao begunci, što ističe njihovu ranjivost.

Postoji **nedostatak specijalizovanih usluga, nestabilno finansiranje NVO i nedosledne procedure reintegracije**. **Nedostaci u pravosuđu** uključuju visoku stopu (45%) predmeta trgovine ljudima koji se završavaju sporazumima o priznanju krivičnog dela ili smanjenjem optužbi, često **menjajući kvalifikaciju krivičnog dela u „posredovanje u prostituciji“**, čak i kada su žrtve deca.¹⁰² Ovim se krše međunarodni standardi, jer deca ne mogu legalno da daju pristanak na seksualnu eksploataciju.

Odluke Ustavnog suda iz 2021. i 2023. godine¹⁰³ potvrdile su državne propuste u zaštiti dece žrtava trgovine ljudima – ASTRINIH klijentkinja i pozvale na jaču pravnu zaštitu i podršku.

¹⁰² ASTRA, Analiza sudske prakse za 2023. godinu, <https://drive.google.com/file/d/1o-BKlVok6xTNaQFDr7oBMAFcqYWrcf6/view>.

¹⁰³ Odluka: 1526-2017, „Službeni glasnik RS“, 2021. i <https://astra.rs/ustavni-sud-usvojio-zalbu-astrine-klijentkinje/>.

Sprovođenje pravosuđa za decu

Deca učinioci krivičnih dela se često ne uzimaju u obzir kao žrtve nasilja i zanemarivanja, a mnoga potiču iz porodica visokog rizika kojima je potrebna rana intervencija. Podaci RZS-a (2023) ukazuju na 2.598 krivičnih prijava protiv dece, što je 25% manje nego u 2017. godini (3.465). Dečaci čine 90% slučajeva, a krivična dela se najčešće vrše u uzrastu od 14 i 17 godina.

Primena vaspitnih mera i dalje je nedоследna. Tužioci primenjuju vaspitne naloge (7,2%-9,5%) više nego sudije (1,6%-4,7%), najviše u Vojvodini (10%-16%), a najmanje u Beogradu (1%).¹⁰⁴

Neslaganja u podacima između pravosuđa i socijalne zaštite negativno utiču na efektivnu analizu. **Rana intervencija** je i dalje nedovoljna, naročito za decu mlađu od 14 godina i sa problemima u vezi sa mentalnim zdravljem.¹⁰⁵ Broj dnevnih centara za decu učinioci krivičnih dela smanjio se sa 10 (2012) na samo 2 (2021),¹⁰⁶ dok savetovališta (27) prijavljuju da 37% slučajeva uključuje decu sa problemima u ponašanju, a 47% profesionalaca nema stručno znanje.¹⁰⁷

Ne postoje adekvatne alternative pritvoru, a programi rehabilitacije su i dalje nedovoljni, što doprinosi ponavljanju krivičnih dela.

Deca su prijavila **prekomernu silu i nasilje od strane čuvara** u Vaspitno-popravnom domu u Kruševcu, što ostaje skriveno i neistraženo.¹⁰⁸ Devojčice (11%) pate od nedostatka konkretnih, rodno osetljivih programa. I u ustanovama socijalne zaštite i u pravosuđu, deci **nedostaje kvalitetno obrazovanje, zdravstvena zaštita, psihosocijalna podrška i nezavisni mehanizmi za pritužbe.** Mnogi napuštaju ustanove čak i bez završenog osnovnog obrazovanja.¹⁰⁹

Uprkos tome što ZM garantuje obaveznu obuku za **advokate, policiju, tužioce i sudije,** obuka ne obuhvata **komunikaciju prilagođenu deci, rodnu osetljivost, podršku deci sa smetnjama u razvoju i multisektorski pristup,** uz učešće profesionalaca iz oblasti socijalne zaštite.

U 2022. godini, u sistemu socijalne zaštite registrovano je 2.522 dece mlađe od 14 godina koja nisu krivično odgovorna,¹¹⁰ što je nagli porast u poređenju sa 1.019 u 2018. godini.¹¹¹ Nakon masovnih pucnjava u maju 2023. godine, upućeni su **pozivi da se minimalna granica krivične odgovornosti** smanji sa 14 na 12 godina. Predlog je naišao na **snažno protivljenje OCD,** uprkos podršci nekih političara, članova akademske zajednice i pravosuđa.

¹⁰⁴ Centar, *Analiza primene vaspitnih mera u Republici Srbiji u periodu 2017-2022*, 2023.

¹⁰⁵ Istraživanje RZSZ, 2022.

¹⁰⁶ https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/09/Mapiranje_usluga_socijalne_zastite_i_materijalne_podrske_u_nadleznosti_JLS_u_R_S.pdf, <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2454/izvestaj-lplu-2021.pdf>.

¹⁰⁷ RZSZ, Interni dokument – Analiza rada savetovališta za decu i porodice, 2021.

¹⁰⁸ Istraživanje RZSZ, 2022.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ RZSZ, 2022.

¹¹¹ RZSZ, 2018.

Specijalni izveštilač UN o pravu na zdravlje kritikovao je predložene zakonske amandmane Srbije zbog kršenja međunarodnih standarda **dozvoljavanjem neograničenog prisilnog zatvaranja dece mlađe od 14 godina**, nedostatka obrazloženja i kršenja najboljih interesa deteta, ograničavanja prava poseta i nedostatka transparentnih konsultacija.¹¹²

Deca u oružanim sukobima, uključujući OPAC

Srbija nije izmenila svoju **deklaraciju o OPAC-u**. Izmene i dopune **Zakona o vojnoj, radnoj i materijalnoj obavezi** sada predviđaju da **lice postaje regrut u kalendarskoj godini u kojoj navršava 18 godina**, čime se obezbeđuje da deca ne budu regrutovana u oružane snage.

Krivični zakonik ne kriminalizuje regrutovanje dece od strane nedržavnih oružanih grupa, što ostavlja značajnu pravnu prazninu. Nisu preduzeti koraci da se reši ovaj nedostatak ili sprovedu međunarodne preporuke. **Vanteritorijalna nadležnost ostaje ograničena principom dvostruke kažnjivosti**, ograničavajući odgovornost za krivična dela regrutovanja dece izvršena u inostranstvu.

Učešće dece u konsultacijama

Da bi se obezbedilo široko učešće dece, Centar i Klub DX su osmislili konsultativni proces dajući prioritet ranjivoj deci.

Nacionalna anketa, U-Report i fokus grupe obuhvatili su decu iz redovnih škola, svratišta, ustanova socijalne zaštite i škola za slepu i gluvu decu. Nalazi su predstavljeni u Aneksu III i obuhvataju različite perspektive. Deca su pripremila svoj izveštaj i tako obezbedila da njihovi glasovi i preporuke budu direktno predstavljeni Komitetu na smislen i uticajan način.

Aneksi

Aneks I – Objedinjeni spisak predloženih preporuka

Aneks II – Spisak organizacija koje su dale doprinos

Aneks III - Konsultativni proces sa decom

¹¹² Specijalni izveštilač o pravu svakoga na uživanje najvišeg mogućeg standarda fizičkog i mentalnog zdravlja, Saopštenje, OL SRB 3/2023.

Centar za
prava
deteta

Aneksi

Aneks I: Objedinjeni spisak specifičnih preporuka podeljenih po oblastima

Aneks II: O organizacijama koje su učestvovalе u pripremi izveštaja

Aneks III: Konsultacije sa decom - Pregled ključnih nalaza

Centar
za prava
deteta

Aneks I

Objedinjeni spisak specifičnih preporuka podeljenih po oblastima

1. Opšte mere implementacije

Zakonodavstvo

- ▶ Sistematično preispitati sve zakone koji se odnose na decu kako bi se otklonile nedoslednosti i izvršilo njihovo usklađivanje sa međunarodnim standardima;
- ▶ Usvojiti Zakon o pravima deteta kako bi se obezbedio sveobuhvatan, usklađen okvir za zaštitu prava deteta, sa adekvatnim ljudskim, tehničkim i finansijskim resursima planiranim za njegovu delotvornu primenu;
- ▶ Dati prioritet izmenama i dopunama i usvajanju ključnih zakona - Porodičnog zakona, Zakona o dečjem pravosuđu i Zakona o socijalnoj zaštiti;
- ▶ Uvesti procenu uticaja na prava deteta (CRIA) kao obavezni zahtev za zakonodavne procese i budžetske odluke kako bi se obezbedilo da se prava deteta sistematski razmatraju u planiranju politika.

Sveobuhvatna politika i strategija

- ▶ Usvojiti sveobuhvatni okvir politike o pravima deteta na centralnom i lokalnom nivou, uz učešće dece, koji obuhvata sve oblasti sadržane u KPD-u, sa specifičnim, vremenski ograničenim i merljivim akcijama i okvirom za praćenje;

- ▶ Dodeliti adekvatne ljudske, tehničke i finansijske resurse za sprovođenje i praćenje sveobuhvatnog okvira politike;
- ▶ Unaprediti mehanizme odgovornosti i redovno praćenje i evaluaciju svih politika relevantnih za decu.

Koordinacija

- ▶ Osnovati posebno ministarstvo koje će se isključivo baviti pravima deteta kako bi se obezbedio sveobuhvatan i koordinisan pristup politici i implementaciji;
- ▶ Alternativno, formirati specijalizovano koordinaciono telo sa jasnim ovlašćenjima i mandatom za nadgledanje sprovođenja prava deteta u svim sektorima i na svim nivoima. Ovo telo mora da bude opremljeno odgovarajućim ljudskim, tehničkim i finansijskim resursima da bi efektivno funkcionisalo;
- ▶ Ojačati Odbor za prava deteta Narodne skupštine kako bi sistematski preispitivao, pratio i procenjivao usvajanje i primenu zakona, politika i budžeta koji se odnose na decu, koristeći podatke i analize usmerene na decu kako bi se obezbedilo donošenje odluka zasnovano na dokazima.

Raspodela resursa

- ▶ Uspostaviti proces budžetiranja u koji je integrisana perspektiva prava deteta, obezbeđujući jasne raspodele resursa za decu u svim sektorima, sa pokazateljima i sistemom praćenja;
- ▶ Sprovesti sveobuhvatnu procenu budžetskih potreba dece i dodeliti adekvatne resurse za delotvorno sprovođenje prava deteta, naročito u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti i pravosuđu;
- ▶ Obezbediti transparentno i participativno budžetiranje koje omogućava smisleno učešće dece i civilnog društva na nacionalnom i lokalnom nivou.

Prikupljanje podataka

- ▶ Ojačati nacionalni informacioni sistem koji se odnosi na decu kako bi se omogućilo prikupljanje podataka raščlanjenih po uzrastu, polu, smetnji u razvoju, geografskoj lokaciji, etničkom i nacionalnom poreklu i socioekonomskom statusu;
- ▶ Razviti indikatore prava deteta uz prikupljanje i objavljivanje potpuno raščlanjenih podataka, uključujući perspektivu dece o ostvarivanju njihovih prava;

- ▶ Poboljšati prikupljanje podataka, kvalitet i analizu podataka o nasilju nad decom, mentalnom zdravlju dece, dečjem radu, dečjim brakovima, deci sa smetnjama u razvoju, deci u alternativnom zbrinjavanju i drugim ranjivim grupama;
- ▶ Obezbediti javni pristup podacima i njihovo korišćenje u formulisanju i evaluaciji politika.

Pristup pravdi i pravnoj zaštiti

- ▶ Obezbediti da deca u svim okruženjima - naročito u školama, alternativnom zbrinjavanju i sistemu dečjeg pravosuđa - imaju pristup poverljivim, deci prilagođenim i nezavisnim mehanizmima za pritužbe, odnosno za prijavljivanje kršenja njihovih prava;
- ▶ Obezbediti informacije prilagođene uzrastu dece o njihovom pravu da podnesu pritužbu/prijavu i obezbediti pristup pravnoj podršci kako bi sva deca, naročito ona u situacijama ranjivosti, mogla da traže pravnu zaštitu i imaju pristup postupcima prilagođenim deci, nadoknadi štete i rehabilitaciji;
- ▶ Dodeliti dovoljna sredstva za pravnu pomoć kako bi se obezbedilo da deca mogu da pristupe pravdi;
- ▶ Uvesti obaveznu obuku za advokate koji zastupaju decu kako bi se ojačala besplatna pravna pomoć prilagođena deci;
- ▶ Ratifikovati *OPIC* i obezbediti uslove za njegovu delotvornu primenu.

Nezavisni monitoring

- ▶ Uvesti *CRIA* kako bi se integrisali principi KPD-a u praćenje i evaluaciju politika, programa, budžetiranja i pružanja usluga;
- ▶ Usvojiti Zakon o pravima deteta kako bi se uspostavio specijalizovani ombudsman za prava deteta, te tako obezbedilo nezavisno podnošenje pritužbi u postupcima koji su prilagođeni deci. Ova institucija treba da se specijalizuje za praćenje i unapređenje prava deteta;
- ▶ U međuvremenu, obezbediti nezavisnost zamenika zaštitnika građana za prava deteta u okviru institucije Zaštitnika građana, jačanjem njegovog mandata, finansiranja i specijalizovanog osoblja, obezbeđujući potpuno poštovanje Pariskih principa i Opšteg komentara br. 2 Komiteta za PD. Zamenik zaštitnika građana za prava deteta treba da bude eksplicitno definisan zakonom, izabran od strane Narodne skupštine i treba da mu se dodeli visok nivo autonomije i nezavisnosti, uključujući adekvatan budžet, osoblje i resurse kako bi se obezbedilo njegovo pravilno funkcionisanje;
- ▶ Ojačati mehanizme za prijem, istraživanje i rešavanje pritužbi dece na deci prilagođen i poverljiv način, obezbeđujući privatnost i zaštitu žrtava i posvećujući posebnu pažnju ranjivim grupama.

Širenje informacija i podizanje svesti

- ▶ Unaprediti sistematsku obuku o pravima deteta za profesionalce koji rade sa decom, naročito u javnoj upravi, obrazovanju, socijalnoj zaštiti, organima za sprovođenje zakona, zdravstvu, pravosuđu, imigraciji i medijima;
- ▶ Integrisati obrazovanje o ljudskim pravima i pravima deteta u programe obuke nastavnika na relevantnim fakultetima;
- ▶ Propisati kontinuiranu, strukturiranu obuku o pravima deteta za nastavnike i sve profesionalce koji rade sa decom;
- ▶ Podržati senzitivisanost medija za prava deteta i aktivno uključiti decu u izradu sadržaja;
- ▶ Ojačati saradnju sa OCD u aktivnostima širenja informacija i podizanja svesti, naročito u udaljenim ruralnim područjima i među decom iz manjinskih grupa;
- ▶ Obezbediti da Savet Regulatornog tela za elektronske medije revidira „Pravilnik o zaštiti prava maloletnika u oblasti pružanja medijskih usluga“ kako bi ga uskladio sa KPD prema kojoj najmanje 20% medijskog sadržaja treba da bude posvećeno deci, njihovim pravima i širenju informacija o KPD.

Saradnja sa civilnim društvom

- ▶ Omogućiti učešće NVO u dijalogu i konsultacijama prilikom usvajanja novih zakona i politika koji se odnose na decu;
- ▶ Izdvojiti posebna sredstva za unapređenje prava deteta i uvesti transparentne procedure za prijavu NVO za finansiranje, kao i procenu predloženih akcija, na osnovu jasnih kriterijuma.

Prava deteta i poslovni sektor

- ▶ Podstaci jaču saradnju između privatnog sektora i NVO za prava deteta putem zakonskih podsticaja, kampanja za podizanje svesti i programa korporativnog angažovanja.

2. Opšti principi

Zabrana diskriminacije

- ▶ Obezbediti deci efektivan pristup sudovima u slučajevima diskriminacije i voditi sveobuhvatnu sudsku evidenciju o pravosnažnim odlukama u vezi sa diskriminacijom u građanskim, upravnim, prekršajnim i krivičnim postupcima;
- ▶ Uspostaviti poseban mehanizam u okviru Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za rešavanje slučajeva diskriminacije dece.

Najbolji interes deteta

- ▶ Obezbediti da se u svim zakonima koji su relevantni za decu eksplicitno zahteva da se primarno uzima u obzir najbolji interes deteta;
- ▶ Izraditi jasne smernice za primenu ovog principa u svim relevantnim sektorima - socijalnoj zaštiti, pravosuđu, zdravstvu, obrazovanju, sprovođenju zakona i drugima, u skladu sa Opštim komentarom br. 14;
- ▶ Sprovesti obaveznu i kontinuiranu obuku za sve profesionalce uključene u sudske i upravne postupke, kao deo redovnog nastavnog plana i programa Pravosudne akademije;
- ▶ Sprovesti obaveznu obuku o tome kako primeniti ovaj princip u praksi za profesionalce koji su u kontaktu sa decom u svim sektorima socijalne zaštite, pravosuđa, zdravstva, obrazovanja i sprovođenja zakona, integrisanu u njihove odgovarajuće institucije za obuku.

Pravo na život, opstanak i razvoj

- ▶ Ojačati prenatalnu, perinatalnu i neonatalnu zdravstvenu zaštitu ulaganjem u obrazovanje akušera i babica radi kako bi se unapredilo zdravlje i nega porodilja; uspostavljanje i praćenje pokazatelja kvaliteta zdravstvene zaštite porodilja i novorođenčadi kroz redovne inspekcije, a ne samo vanredne; povećanje broja zdravstvenih radnika koji se bave reproduktivnim zdravljem žena; poboljšanje uslova rada za akušere, babice i polivalentne patronažne službe koje obavljaju kućne posete; unapređenje bolničkog smeštaja za majke;
- ▶ Uspostaviti nezavisni panel za preispitivanje teških slučajeva u kojima se primenjuju mere zaštite dece kako bi se identifikovali uzroci, obezbedila odgovornost i sprovele sistemske reforme za zaštitu dece i zajednica;
- ▶ Uspostaviti sveobuhvatan, integrisan i održiv nacionalni sistem pedijatrijske palijativne nege.

Poštovanje mišljenja deteta

- ▶ Izmeniti zakon u skladu sa Opštim komentarom br. 12, obezbeđujući da pravo deteta da bude saslušano bude ugrađeno u sve pravne okvire i politike;
- ▶ Razviti postupke i smernice prilagođene deci za profesionalce u krivičnim, građanskim i upravnim postupcima, obezbeđujući da se mišljenjima dece posveti dužna pažnja, te pružiti specijalizovanu obuku o pravu deteta da bude saslušano;
- ▶ Sprovesti istraživanje kako bi se identifikovalo koja su pitanja prioritetna za decu i koje platforme preferiraju za uticanje na političke odluke;
- ▶ Uspostaviti međuresorni mehanizam na nacionalnom i lokalnom nivou, sa namenskim finansiranjem, kako bi se sistematski integrisala mišljenja dece u kreiranje politika, sa naglaskom na mlađu decu i ranjive grupe;
- ▶ Sprovesti programe podizanja svesti kako bi se unapredilo smisleno učešće dece u porodicama, školama i zajednicama.

3. Građanska i politička prava

Upis u matičnu knjigu rođenih

- ▶ Izmeniti restriktivne podzakonske akte kako bi se omogućio upis dece roditelja bez dokumenata odmah po rođenju;
- ▶ Poništiti Zaključak Građanskog odeljenja Vrhovnog suda kojim se ograničava nadležnost sudova u vanparničnim postupcima radi upisa u matičnu knjigu rođenih;
- ▶ Pojednostaviti sudske postupke za utvrđivanje podataka o rođenju;
- ▶ Izmeniti Zakon o državljanstvu tako da se državljanstvo automatski dodeljuje deci bez državljanstva rođenoj u Srbiji.

Sloboda udruživanja i mirnog okupljanja

- ▶ Obezbediti da deca dobiju informacije o svom pravu na mirno okupljanje, između ostalog i kroz razgovore o njegovim prednostima i rizicima, omogućavajući njihovo učešće zasnovano na informacijama;
- ▶ Garantovati deci pristup informacijama i pravo da javno izraze svoje mišljenje bez straha od odmazde;
- ▶ Obezbediti jednake mogućnosti za svu decu, uključujući decu sa smetnjama u razvoju, u alternativnom zbrinjavanju i lišenu slobode, da efektivno učestvuju u političkom i građanskom životu;

- ▶ Obučiti nastavnike, organe za sprovođenje zakona, relevantne službenike i predstavnike medija o pravu na mirno okupljanje i drugim pravima koje garantuje KPD.

Pravo na privatnost

- ▶ Izmeniti zakon kako bi se eksplicitno zaštitilo pravo deteta na privatnost, uključujući i u medijskom izveštavanju, i uvesti strože sankcije za povrede tog prava;
- ▶ Sprovesti obaveznu obuku o KPD za medijske radnike.

4. Nasilje nad decom i *OPSC*

Telesno kažnjavanje i porodično nasilje

- ▶ Eksplicitno zabraniti telesno kažnjavanje u svim okruženjima kroz izmene Porodičnog zakona;
- ▶ Priznati decu kao direktne žrtve porodičnog nasilja kroz izmene Zakona o sprečavanju porodičnog nasilja.

Nasilje u školama i digitalno nasilje

- ▶ Ojačati službe u lokalnoj zajednici i sprovesti edukativne programe za sprečavanje i zaštitu od nasilja, uključujući i digitalno nasilje, za decu, roditelje i edukatore;
- ▶ Pojačati kampanje za podizanje svesti uz učešće dece.

Alternativno zbrinjavanje

- ▶ Razviti ciljane politike i referalne mehanizme za sprečavanje nasilja u institucionalnom smeštaju, hraniteljskim porodicama i ustanovama za dečje pravosuđe;
- ▶ Sprovesti mehanizam koordinacije upravljanja slučajevima u CSR širom zemlje, sa elektronskim bazama podataka i dovoljnim resursima.

Mučenje i drugo okrutno, neljudsko ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje

- ▶ Ukinuti praksu izolovanja u samici u Vaspitno-popravnom domu u Kruševcu i rešiti probleme kršenja prava deteta;
- ▶ Unaprediti mehanizme prijavljivanja NND u svim ustanovama koje su prilagođene deci, poverljive i pristupačne;
- ▶ Obezbediti redovne inspekcije pravosudnih organa i ustanova socijalne zaštite, sa javno dostupnim izveštajima.

Dečji brakovi

- ▶ Izmeniti Porodični zakon, Krivični zakonik i Zakon o sprečavanju nasilja u porodici kako bi se obezbedila potpuna zabrana dečjih brakova i sprovele stroge kazne;
- ▶ Sprovesti intervencije na nacionalnom i lokalnom nivou za rešavanje problema dečjih brakova.

Ostala okruženja

- ▶ Regulisati organizaciju aktivnosti koje se odnose na decu van obrazovnog sistema, uključujući sportske klubove.

Oporavak i reintegracija dece žrtava

- ▶ Izmeniti Zakon o dečjem pravosuđu kako bi se ojačale mere zaštite, u skladu sa relevantnim standardima;
- ▶ Izmeniti Zakonik o krivičnom postupku kako bi se deci žrtvama i svedocima teških krivičnih dela automatski dodelio status „posebno osetljivog svedoka“ i uvesti obavezno audio-vizuelno snimanje ispitivanja;
- ▶ Obezbediti obaveznu psihosocijalnu podršku za osetljive žrtve izmenama Zakona o socijalnoj zaštiti;
- ▶ Uvesti obavezu kontinuirane izgradnje kapaciteta za zaštitu dece žrtava za policiju, tužioce, sudije, advokate, stručnjake u sistemima socijalne i zdravstvene zaštite i sudske veštake.

OPSC

- ▶ Zakonski definisati termin „prodaja dece“ kroz izmene Krivičnog zakonika kako bi se prodaja dece eksplicitno kriminalizovala kao posebno krivično delo.

5. Porodično okruženje i alternativno zbrinjavanje

- ▶ Ojačati kapacitete CSR i poboljšati kvalitet službi za procenu i planiranje, povećanjem broja stručnog osoblja i voditelja slučaja kako bi se dostigao adekvatan broj zaposlenih u odnosu na broj korisnika, te sprovođenjem obaveznog, redovnog nadzora za voditelje slučaja, kada se obezbedi odgovarajuće osoblje;
- ▶ Sprovesti zabranu institucionalizacije dece mlađe od tri godine i izmeniti Zakon o socijalnoj zaštiti kako bi se zabrana institucionalizacije proširila na decu mlađu od šest godina, s obzirom na globalne dokaze o njenom štetnom uticaju u ranom detinjstvu (0-5);
- ▶ Razviti specijalizovano i urgentno hraniteljstvo, naročito za decu do 5 godina starosti, i ukinuti usluge prihvatilišta za ovu starosnu grupu; povećati dostupnost hraniteljstva za decu sa smetnjama u razvoju;
- ▶ Proširiti regionalne Centre za porodični smeštaj i usvajanje kako bi se obezbedila pokrivenost čitave zemlje;
- ▶ Ubrzati deinstitucionalizaciju prelaskom sa dugotrajnog strateškog planiranja na konkretnu implementaciju, koristeći postojeće dokumente za pokretanje promene;
- ▶ Sprečiti smeštaj dece u sistem socijalne zaštite usvajanjem minimalnih standarda za usluge intenzivne podrške porodici i dodelom stabilnog finansiranja;
- ▶ Proširiti lokalne usluge socijalne zaštite i poboljšati sistem namenskih transfera, uvođenjem minimalnog paketa usluga dostupnog u svakoj opštini i obezbeđivanjem jednakog pristupa osnovnim uslugama podrške;
- ▶ Obezbediti sveobuhvatnu podršku za decu koja izlaze iz sistema socijalne zaštite, uključujući podršku u pogledu zdravstvene zaštite, obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja, odnosa i finansija.

6. Deca sa smetnjama u razvoju

- ▶ Objediniti podatke o deci sa smetnjama u razvoju i obezbediti pristup pravdi, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, socijalnoj zaštiti i uslugama podrške;
- ▶ Ojačati socijalnu zaštitu za malu decu sa smetnjama u razvoju, proširivanjem programa pomoći, poboljšanjem usluga podrške porodici i unapređenjem međusektorske koordinacije u obrazovanju, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti;
- ▶ Proširiti usluge podrške u zajednici na lokalnom nivou;
- ▶ Usvojiti Akcioni plan za inkluzivno obrazovanje i uspostaviti posebno nadzorno telo za njegovu implementaciju;

- ▶ Povećati finansijska sredstva, naročito na nivou lokalne samouprave, za finansiranje inkluzivnog obrazovanja i mera podrške koje preporučuju međusektorske komisije;
- ▶ Pokrenuti kampanju podizanja svesti kako bi se borili protiv stigmatizacije i predrasuda prema deci sa smetnjama u razvoju.

7. Zdravlje

Bolesti koje se mogu sprečiti vakcinacijom

- ▶ Ojačati programe imunizacije razvojem strateškog investicionog plana za imunizaciju, uskladiti zakonodavstvo sa regionalnim ciljevima imunizacije, sprovesti komunikacione strategije za slučajeve epidemije bolesti koje se mogu sprečiti vakcinacijom i neželjene reakcije nakon imunizacije i usvojiti multisektorski akcioni plan za postizanje ciljanog obuhvata imunizacijom;
- ▶ Proširiti medicinsko i javno-zdravstveno obrazovanje jačanjem kontinuiranog medicinskog obrazovanja o obaveznim i preporučenim imunizacijama i povećanjem zdravstvenih kampanja kako bi se poboljšalo prihvatanje vakcine među roditeljima i širom javnošću.

Zdravstveni rizici među decom školskog uzrasta

- ▶ Ažurirati nacionalne zdravstvene strategije revizijom Nacionalnog programa iz 2009. i izraditi novu strategiju koja se bavi kontrolom duvana, prevencijom zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, ishranom, fizičkom aktivnošću i seksualnim i reproduktivnim zdravljem adolescenata.

Međupolna/interseks deca

- ▶ Obezbediti da se medicinske ili hirurške intervencije koje nisu neophodne kod međupolne dece odlože dok ova deca ne budu mogla da daju pristanak zasnovan na obaveštenosti;
- ▶ Istražiti slučajeve medicinskog ili hirurškog lečenja bez pristanka, obezbeđujući da žrtve dobiju adekvatnu naknadu i psihosocijalnu podršku;
- ▶ Obezbediti obuku za zdravstvene radnike i psihologe o seksualnoj, biološkoj i fizičkoj raznolikosti, uključujući posledice intervencija koje nisu neophodne kod međupolne dece.

Mentalno zdravlje

- ▶ Razviti dugoročni, međusektorski strateški plan za mentalno zdravlje sa ostvarivim ciljevima, jasno definisanim intervencijama, održivim finansiranjem i redovnim evaluacijama;
- ▶ Sprovesti nacionalne epidemiološke studije kako bi se procenila prevalencija mentalnog zdravlja i mapirala područja sa slabim pristupom uslugama;
- ▶ Promeniti dominantni biomedicinski model koji se oslanja na upućivanje psihijatriju - što dovodi do kašnjenja i stigmatizacije dece koja traže pomoć - između ostalog, skraćivanjem boravaka u bolnici i proširivanjem usluga mentalnog zdravlja u zajednici kako bi se poboljšao pristup i omogućila ranija intervencija;
- ▶ Povećati broj psihologa u okviru primarne preventivne zdravstvene zaštite i obezbediti bolju teritorijalnu pokrivenost uslugama i stručnjacima za mentalno zdravlje;
- ▶ Obezbediti pristupačne informacije o uslugama mentalnog zdravlja prilagođene deci putem digitalnih alata i platformi;
- ▶ Reformisati podršku mentalnom zdravlju u školama, obezbeđujući da školski psiholozi i pedagozi, kao i drugi stručnjaci poput socijalnih radnika ili defektologa, funkcionišu kao pouzdani stručnjaci za mentalno zdravlje, a ne kao osobe koje uvode disciplinu;
- ▶ Proširiti programe podrške roditeljima kako bi se roditelji opremili alatima za podršku mentalnom blagostanju svoje dece.

8. Životni standard

- ▶ Ponovo proceniti kriterijume za dobijanje prava na novčanu socijalnu pomoć (NSP) i dečji dodatak (DD) kako bi se obezbedila bolja zaštita siromašnih i proširila pokrivenost da bi se obuhvatile ranjivije grupe i pojedinci. Za program NSP, preispitati kriterijume za ispunjavanje uslova imovinskog cenzusa i povećati prihodni cenzus, naročito za domaćinstva u kojima nijedan član nije sposoban za rad. Za program DD, odrediti prihodni cenzus tako da obuhvati svu decu u riziku od siromaštva i znatno ublažiti kriterijume za ispunjavanje uslova imovinskog cenzusa (npr. vlasništvo nad stanovima, zemljištem itd.);
- ▶ Povećati adekvatnost davanja u programima NSP i DD.
Za program NSP, povećati davanja makar za one koji nisu sposobni za rad i ukinuti ograničenje pomoći na devet meseci za pojedince i porodice u kojima je većina članova sposobna za rad. U programu DD, povećati davanja, naročito za decu srednjoškolskog uzrasta;

- ▶ Preispitati i poboljšati korišćenje Registra Socijalna karta;
- ▶ Nastaviti praćenje apsolutnog siromaštva kako bi se povećalo razumevanje obima ranjivosti i procenila adekvatnost socijalnih davanja.

9. Prava deteta i životna sredina

- ▶ Ojačati sprovođenje zakona o zaštiti životne sredine, kažnjavati nezakonito zagađenje i poboljšati praćenje kvaliteta vazduha, vode i zemljišta;
- ▶ Proširiti zelene površine i mogućnosti za učenje na otvorenom, obezbeđujući da sve opštine imaju pristupačne parkove i prirodne površine;
- ▶ Integrisati ekološko obrazovanje u nastavne planove i programe škola, obuhvatajući klimatske promene, održivost i ekološki prihvatljive prakse;
- ▶ Uključiti decu u donošenje odluka o zaštiti životne sredine na nacionalnom i lokalnom nivou putem različitih participativnih platformi;
- ▶ Pokrenuti deci prilagođene kampanje za podizanje svesti javnosti o održivom upravljanju otpadom, energetske efikasnosti i očuvanju biodiverziteta;
- ▶ Ulagati u održivu infrastrukturu, unapređujući obnovljive izvore energije, modele kružne ekonomije i ekološki prihvatljivo urbano planiranje;
- ▶ Zaštititi romsku decu od opasnih okruženja sprovođenjem zakona o dečjem radu kako bi se sprečilo sakupljanje otpada, obezbeđivanjem bezbednih i održivih rešenja za grejanje za neformalna naselja, proširivanjem pristupa redovnim zdravstvenim pregledima, ranim intervencijama i programima zdravstvene zaštite u zajednici i povećanjem pristupa bezbednim igralištima i zelenim površinama.

10. Obrazovanje, slobodno vreme i kulturne aktivnosti

Besplatno i obavezno obrazovanje

- ▶ Obezbediti zaista besplatno i obavezno obrazovanje za svu decu;
- ▶ Učiniti srednje obrazovanje obaveznim i besplatnim za svu decu;
- ▶ Definirati preventivne mere za smanjenje napuštanja škole, obezbeđujući doslednu primenu u celom obrazovnom sistemu.

Kvalitet obrazovanja

- ▶ Poboljšati kvalitet obrazovanja uvođenjem modernih metoda nastave i ažuriranog nastavnog plana i programa, poboljšavajući organizaciju rada u učionici, sa većim naglaskom na igru, umetnost i kreativnost, naročito u ranom obrazovanju;
- ▶ Uspostaviti delotvoran mehanizam za praćenje i sprovođenje naučnih istraživanja i savremenih studija radi unapređenja obrazovnih praksi;
- ▶ Povećati autonomiju nastavnika kroz decentralizaciju i demokratizaciju škola i smanjiti administrativna opterećenja, omogućavajući veću slobodu u planiranju i organizaciji časova, u partnerstvu sa decom;
- ▶ Uskladiti početno obrazovanje nastavnika i kontinuirani profesionalni razvoj sa modernim pedagoškim pristupima.

Rano obrazovanje i razvoj deteta

- ▶ Proširiti pristup predškolskim ustanovama u ruralnim područjima povećanjem državnog finansiranja predškolske i transportne infrastrukture, obezbeđivanjem besplatnog prevoza za decu i poboljšanjem dostupnosti kvalitetnih programa ranog obrazovanja;
- ▶ Poboljšati inkluziju romske i ranjive dece sprovođenjem ciljane finansijske podrške za pohađanje predškolskih ustanova i jačanjem kampanja za podizanje svesti o značaju ranog obrazovanja;
- ▶ Povećati ulaganja u rano obrazovanje povećanjem javne potrošnje kako bi se ispunili standardi EU, proširivanjem programa obuke vaspitača u vrtićima i obezbeđivanjem adekvatnih resursa za predškolsku infrastrukturu i materijale za učenje;
- ▶ Povećati broj asistenata nastavnika - pedagoških asistenata za podršku deci u ustanovama ranog obrazovanja i vaspitanja.

Inkluzivno obrazovanje

- ▶ Pratiti pohađanje škole među romskom decom, posebno devojčicama, i pružiti kontinuiranu podršku romskim porodicama za rano uključivanje u obrazovanje;
- ▶ Usvojiti Akcioni plan za inkluzivno obrazovanje i uspostaviti nadzorno telo za njegovu implementaciju;
- ▶ Povećati sredstva za finansiranje inkluzivnog obrazovanja, naročito na lokalnom nivou, i obezbediti dodatne mere podrške kako preporučuju međusektorske komisije;

- ▶ Izmeniti kriterijume i povećati nacionalni i lokalni budžet za zapošljavanje pedagoških asistenata;
- ▶ Poboľjšati prikupljanje podataka o deci sa smetnjama u razvoju radi praćenja inkluzije i unapređenja planiranja politika i raspodele resursa.

Obrazovanje o ljudskim pravima

- ▶ Povećati angažovanje OCD u pružanju neformalnog obrazovanja o temama kao što su prava deteta, rodna ravnopravnost, veštine medijacije i pregovaranja, asertivna komunikacija, prva pomoć, ekološke aktivnosti, mentalno zdravlje, svest o LGBTIQ+ osobama i njihova inkluzija i druga pitanja;
- ▶ Preispitati i redefinisati obuku nastavnika građanskog vaspitanja, uključujući status i ulogu tog predmeta u obrazovnom sistemu, revidirati nastavni plan i program kako bi se uskladio sa KPD i istražiti mogućnost uvođenja specijalizovanog nastavnog programa na fakultetima za obrazovanje i pedagogiju;
- ▶ Pružiti podršku nastavnicima u sprovođenju obrazovanja o pravima deteta kroz ciljanu obuku, izradu obrazovnih materijala i vodiča za nastavu;
- ▶ Uvesti da građansko vaspitanje bude obavezan predmet na svim nivoima, od predškolskog do srednjoškolskog obrazovanja.

11. Posebne mere zaštite

Deca tražiocí azila, izbeglice i migranti

- ▶ Ubrzati postupke azila kako bi se obezbedile blagovremene odluke za decu;
- ▶ Uskladiti prakse zaštite dece sa međunarodnim standardima za decu bez pratnje i odvojenu od roditelja/staratelja;
- ▶ Uspostaviti specijalizovan smeštaj i alternativno zbrinjavanje za decu bez porodice;
- ▶ Obezbediti adekvatno finansiran sistem starateljstva;
- ▶ Obezbediti pristupačne informacije deci bez pratnje i ojačati zaštitu od trgovine ljudima i krijumčarenja;
- ▶ Izmeniti Zakon o državljanstvu kako bi se otklonili nedostaci u utvrđivanju apatridije;
- ▶ Obezbediti pristup obrazovanju.

Deca iz manjinskih ili autohtonih grupa

- ▶ Smanjiti siromaštvo među romskim porodicama i obezbediti pravičan pristup zaposlenju, naročito za romske porodice koje se bave sakupljanjem sekundarnih sirovina;
- ▶ Razviti usluge koje poboljšavaju roditeljske kompetencije i životne veštine za romske porodice;
- ▶ Ojačati sprovođenje zakona i strategija protiv diskriminacije kroz sistematsko praćenje i mehanizme odgovornosti;
- ▶ Pokrenuti državne kampanje za borbu protiv stereotipa, govora mržnje i nasilja nad Romima;
- ▶ Poboljšati pristup uslugama socijalne zaštite, obezbeđujući adekvatno finansiranje i zapošljavanje na lokalnom nivou;
- ▶ Obezbediti održivo državno finansiranje ključnih usluga i bolje umrežavanje između OCD i sektora socijalne zaštite;
- ▶ Podići svest o programima za inkluziju Roma, poboljšati rad koordinatora za romska pitanja i mobilnih timova kako bi se porodice upoznale sa dostupnim uslugama podrške.

Ekonomska eksploatacija, uključujući dečji rad

- ▶ Poboljšati prikupljanje podataka i izveštavanje u sektorima socijalne zaštite, policije i NVO;
- ▶ Unaprediti ranu procenu rizika kako bi se sprečio dečji rad pre nego što se dogodi;
- ▶ Razviti programe u zajednici za porodice u riziku;
- ▶ Ojačati međuagencijsku saradnju;
- ▶ Povećati inspekcije i sprovođenje zakona u sektorima visokog rizika kao što su rad na ulici i poljoprivreda.

Deca u uličnoj situaciji

- ▶ Usvojiti jedinstvenu definiciju u svim institucijama i poboljšati sistem prikupljanja podataka, raščlanjenih po uzrastu, polu i lokaciji;
- ▶ Kreirati sveobuhvatnu strategiju za zaštitu ove dece i sprovesti jasan protokol kojim se definišu uloge i odgovornosti Vlade, NVO i organa za sprovođenje zakona;
- ▶ Unaprediti programe podrške i reintegracije, uključujući obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, psihosocijalnu podršku i stručno osposobljavanje;

- ▶ Izmeniti zakone kako bi se u potpunosti dekriminalizovalo prosjačenje i uskladilo nacionalno zakonodavstvo sa međunarodnim standardima;
- ▶ Povećati svest javnosti pokretanjem kontinuiranih kampanja za edukaciju javnosti o izazovima sa kojima se deca u takvim situacijama suočavaju i unaprediti podršku zajednice.

Trgovina ljudima

- ▶ Obezbediti adekvatno prihvatilište i urgentnu podršku za decu žrtve trgovine ljudima, dostupnu na celoj teritoriji Srbije;
- ▶ Razviti sveobuhvatnu nacionalnu bazu podataka o žrtvama trgovine ljudima za praćenje slučajeva;
- ▶ Ojačati kapacitete socijalne zaštite i drugih relevantnih profesionalaca na osnovu praćenja potreba žrtava;
- ▶ Ojačati zakonodavstvo kako bi se obezbedila sveobuhvatna podrška deci žrtvama.

Sprovođenje dečjeg pravosuđa

- ▶ Proširiti programe vaspitnih mera u zajednici;
- ▶ Uvesti alternative pritvoru;
- ▶ Usvojiti izmene i dopune Zakona o dečjem pravosuđu kako bi se uskladio sa međunarodnim i evropskim standardima, kao i sa Zakonikom o krivičnom postupku;
- ▶ Sprovesti istraživanje i procene uticaja kako bi bile osnov za neophodne reforme Zakona o dečjem pravosuđu;
- ▶ Poboljšati mentalno zdravlje i psihosocijalnu podršku deci u sukobu sa zakonom;
- ▶ Obezbediti pristup programima obrazovanja, savetovanja i razvoja veština za svu decu lišenu slobode kako bi se podržala njihova reintegracija;
- ▶ Poboljšati obaveznu obuku za sudije, tužioce, policijske službenike, advokate i socijalne radnike o pristupima prilagođenim deci u pravosudnom sistemu;
- ▶ Održati DSGKO na 14 godina i snažno se suprotstaviti svakom smanjenju ove starosne granice;
- ▶ Ojačati mere prevencije i rane intervencije u zajednici, naročito za decu sa problemima u ponašanju i socioekonomskim izazovima.

Deca u oružanim sukobima, uključujući *OPAC*

- ▶ Izmeniti Krivični zakonik kako bi se eksplicitno kriminalizovalo regrutovanje dece od strane nedržavnih oružanih grupa;
- ▶ Revidirati deklaraciju Srbije o ratifikaciji *OPAK*-a;
- ▶ Ukloniti ograničavanje vanteritorijalne nadležnosti principom dvostruke kažnjivosti kako bi se ojačala pravna odgovornost za krivična dela regrutovanja dece.

Aneks II

O organizacijama koje su učestvovala u pripremi izveštaja

Koalicija za monitoring prava deteta u Republici Srbiji

Centar za prava deteta

Centar za prava deteta (1997) je nevladina organizacija (NVO) osnovana sa glavnim ciljem da se bavi ostvarivanjem prava deteta u skladu sa Konvencijom o pravima deteta. Glavni pravac delovanja Centra usmeren je na kreiranje povoljnog institucionalnog, zakonodavnog i strateškog okvira za puno ostvarivanje prava deteta. Njegove aktivnosti su usmerene na zastupanje zasnovano na dokazima za uvođenje i sprovođenje zakona, politika i praksi koje doprinose unapređenju prava deteta, dobrobiti i punom učešću dece u društvu. Centar sprovodi istraživanja i organizuje izgradnju kapaciteta u različitim oblastima prava deteta za stručnjake, roditelje i decu, kao i druge OCD. Realizovao je mnoge projekte i objavio preko 100 publikacija.

ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima

ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima (2000) je posvećena iskorenjivanju svih oblika trgovine odraslim ljudima i decom i aktivna u pružanju direktne pomoći žrtvama, edukaciji, prevenciji, podizanju svesti javnosti, reintegraciji, istraživanju i izveštavanju. U okviru programa direktne pomoći žrtvama, ASTRA pruža svojim klijentima psihološku, medicinsku i pravnu pomoć, emocionalnu podršku i druge

oblike pomoći u dugom procesu oporavka i socijalne reintegracije. Od maja 2012. godine ASTRA koordinira jedinstveni Evropski broj za nestalu decu.

Beogradski centar za ljudska prava

Beogradski centar za ljudska prava (1995) je nestranačko, nepolitičko i neprofitno udruženje građana zainteresovanih za unapređenje teorije i prakse ljudskih prava. Unapređenje znanja u oblasti ljudskih prava i humanitarnog prava, razvoj demokratije, uspostavljanje pravne države i građanskog društva u Srbiji i u ostalim državama nastalim na prelazu iz autokratije u demokratiju osnovni su ciljevi Beogradskog centra. Centar je tokom više od dve decenije svoga postojanja nastojao da podigne svest građana o značaju i dometima ideje ljudskih prava i individualnih sloboda i stvori povoljnu klimu za njihovo puno uvažavanje.

Užički centar za prava deteta

Misija Užičkog centra za prava deteta (1998) je da unapredi položaj dece u društvu. Sve aktivnosti Centra su zasnovane na principima navedenim u Konvenciji o pravima deteta, čime Konvenciju promoviše kao osnovni dokument o pravima deteta. Naročito se bavi pitanjima poštovanja prava deteta na obrazovanje i poštovanja prava deteta u obrazovnom sistemu. Organizuje obuke, konferencije i druge stručne skupove na temu prava deteta za nastavnike, stručne saradnike i druga lica zaposlena u obrazovanju, decu i roditelje.

Centar za socijalnu politiku

Centar za socijalnu politiku je nezavisna istraživačka (*think-tank*) organizacija, posvećena unapređenju javnih politika, čiji je cilj podsticanje inkluzivnog rasta, stvaranje kohezivnog društva i delotvorne države blagostanja. Sprovodi nezavisna istraživanja o ključnim društvenim pitanjima, pruža obuku zainteresovanim stranama u socijalnoj zaštiti i organizuje javne debate kako bi unapredio kreiranje politika. Njegova misija je da sprovodi visokokvalitetna istraživanja i predloži održiva rešenja za politike na lokalnom i nacionalnom nivou, sa ciljem poboljšanja života ugroženih grupa kao što su deca, mladi, stariji, osobe sa invaliditetom, Romi, žene, izbeglice i raseljena lica. Usredsređen je na smanjenje siromaštva, socijalno uključivanje, socijalnu i dečiju zaštitu, penzijski sistem, dugotrajnu negu i usluge socijalne zaštite, a uključuje se i u inicijative u oblasti zdravstvene zaštite, obrazovanja i zapošljavanja. Promoviše dobro upravljanje radi efektivne implementacije politika i upravljanja resursima.

Druge organizacije koje su doprinele izveštaju

Pomoć deci

Pomoć deci je NVO koja radi sa decom, mladima, roditeljima, porodicama, značajnim odraslima iz svih sektora koji utiču na decu i mlade, institucijama i sistemom kako bi pomogla deci i mladima da otkriju svoj puni potencijal i ostvare svoja prava. Pomoć deci je organizacija osnovana 2004. godine sa misijom da stvori okruženje nade i poštovanja za decu i mlade, u kojem imaju priliku da ostvare svoj puni potencijal, i da deci, mladima, roditeljima i zajednicama pruži praktične alate za pozitivne promene. Pomoć deci ima pet glavnih programskih oblasti: 1. Unapređenje prava i obrazovanja etničkih manjina (uglavnom romske dece, mladih i njihovih roditelja); 2. Sprečavanje nasilja povezanog sa decom i mladima; 3. Mobilizacija i izgradnja kapaciteta lokalnih i manjinskih NVO; 4. Mobilizacija mladih da postanu aktivni nosioci promena; 5. Zaštita životne sredine. Organizacija Pomoć deci je sistematski učestvovala u pripremi Alternativnog izveštaja o stanju prava deteta u Republici Srbiji, naročito doprinoseći odeljku o ranom razvoju i obrazovanju deteta.

INDIGO

Grupa za decu i mlade „Indigo“ je udruženje sa sedištem u Južnoj Srbiji, koje doprinosi zaštiti, dobrobiti i obrazovanju marginalizovane dece i mladih, kao što su Romi, izbeglice, migranti i drugi pogođeni siromaštvom i diskriminacijom. Verujemo da je svako dete vredno i dostojno naših napora da mu pomognemo da se razvije i ostvari svoj puni potencijal. „Indigo“ je partner UNHCR-a i UNICEF-a u Srbiji.

PIN

Psychosocial Innovation Network - PIN (Mreža psihosocijalnih inovacija) je neprofitna, nestranačka NVO posvećena unapređenju i zaštiti prava na mentalno zdravlje svih građana Srbije. PIN se zalaže za biopsihosocijalni model mentalnog zdravlja zajednice zasnovan na dokazima, naglašavajući aktivno učešće građana, korisnika usluga, stručnjaka i kreatora politika u stvaranju sveobuhvatne i održive podrške mentalnom zdravlju i poboljšanju širih društvenih uslova koji pozitivno utiču na mentalno blagostanje. Od svog osnivanja 2015. godine, PIN je sprovodio projekte usmerene na zaštitu i poboljšanje mentalnog zdravlja, psihološkog blagostanja i ljudskih prava, naročito za decu, mlade i pojedince iz ranjivih i veoma marginalizovanih grupa.

KidHub

KidHub je obrazovni centar specijalizovan za kreiranje i sprovođenje inovativnih obrazovnih programa za decu i mlade za škole, obuke za nastavnike, roditelje i različite vrste obrazovnih programa za kompanije i organizacije. Tim je multidisciplinaran sa stručnjacima iz oblasti obrazovanja (fokus na STEM oblasti: nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika), komunikacije, dizajna, umetnosti, arhitekture, IKT-a i ekologije.

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom - Srbija

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom - - Srbija (2008) je neprofitna NVO osnovana uz podršku međunarodne organizacije *Disability Rights International - DRI*, koja je prepoznala potrebu za stalnim prisustvom i jačanjem pokreta za prava osoba sa invaliditetom u Srbiji. Njeni osnivači su osobe sa invaliditetom, članovi njihovih porodica, stručnjaci u ovoj oblasti i aktivisti za ljudska prava. U potpunosti smo posvećeni zaštiti i promociji ljudskih prava naših sugrađana sa intelektualnim i mentalnim invaliditetom i postizanju njihove pune inkluzije i učešća u društvu. Posebnu pažnju posvećujemo deci i odraslima koji su u riziku od toga da budu smešteni ili koji su već smešteni u rezidencijalne ustanove i psihijatrijske bolnice, imajući u vidu da čine najranjiviju i najmarginalizovaniju grupu.

Kreativna pedagogija

Kreativna pedagogija je udruženje učenika, mladih, pedagoga, psihologa i nastavnika. Udruženje su 2008. godine osnovali stručnjaci za obrazovanje i vaspitanje radi unapređenja oblasti obrazovanja.

Njegovi članovi svoj rad temelje na humanističkoj pedagogiji sa ciljem unapređivanja uslova za negovanje dečjeg stvaralaštva, razvijanje holističkog obrazovanja i vaspitanja dece i mladih, ostvarivanje prava deteta i mladih, razvoj socijalnih veština i kritičkog mišljenja, razvoj veština nenasilnog rešavanja konflikata, kreiranje obrazovnih uslova za kooperativnu edukaciju kroz različite vidove rada sa decom, mladima, nastavnicima, roditeljima i građanima, osnaživanje profesionalnih kapaciteta nastavnika u oblasti inovativnih metoda nastave i upravljanja odeljenjem.

Podrška porodici „Sidro“ Kragujevac

Podrška porodici „Sidro“ Kragujevac je metafora za jaku porodicu, koja drži svoju decu - njihov brod - stabilno na površini čak i u najžešćim olujama, a kada je more mirno, pruža sigurnost i podršku. Udruženje roditelja dece sa poteškoćama u razvoju osnovano je tokom pandemije COVID-19, u vreme potpune izolacije i prekida svih oblika podrške i komunikacije. Ova situacija je naročito negativno uticala na porodice dece sa poteškoćama u razvoju. Osnivačica, i sama roditelj deteta sa autizmom, prepoznala je nedostatak blagovremenih i tačnih informacija, kao i potrebu za emocionalnim i psihološkim osnaživanjem roditelja. Verujući da samo kolektivni napor može poboljšati sistem i da pasivnost nije opcija, osnovala je Podršku porodici „SIDRO“ u Kragujevcu u martu 2020. godine.

Aneks III

Konsultacije sa decom - Pregled ključnih nalaza

U pripremi za alternativni izveštaj Komitetu za prava deteta, Centar za prava deteta (Centar), zajedno sa decom okupljenom u Dečjem informativno-kulturnom servisu - Klubu DX, pokrenuo je konsultativni proces kako bi uključio što više dece koja će izraziti svoje mišljenje o različitim oblastima prava deteta. Posebna pažnja je posvećena učešću dece iz ranjivih grupa.

Klub DX je aktivan u okviru Centra od svog osnivanja 1997. godine. To je mesto na kom deca mogu da dobiju informacije o svojim pravima na jeziku koji razumeju. Mogu da učestvuju u raznim aktivnostima, kao što su radionice, forumi, javne akcije i inicijative samozagovaranja, ako su zainteresovani. Uz podršku obučених facilitatora, deca sama smišljaju i organizuju svoje aktivnosti. Nakon završene obuke o pravima deteta, stečeno znanje mogu da prenose na vršnjake. Do sada je 4.000 dece učestvovalo u vršnjačkim edukacijama koju su sprovodili članovi Kluba DX. Pored toga, deca mogu da organizuju javne akcije, snimaju informativne filmove i da se uključe u druge aktivnosti kako bi podstakli svoje vršnjake da se zalažu za svoja prava. U saradnji sa relevantnim institucijama i međunarodnim organizacijama, aktivnosti se sprovode na lokalnom, nacionalnom i međunarodnim nivou.

Centar je 22. januara objavio **anketu na internetu**, na koju je odgovorilo 300 učesnika do 15. februara 2025. godine. Među njima je bilo 257 učesnika starosti od 11 do 14 godina (85,7%), 33 učesnika starosti od 15 do 17 godina (11%), a ostalih 13 su bili odrasli, odnosno lica starija od 18 godina (4,3%). Upitnik je sastavljen zajedno sa decom i obuhvatao je tri ključne oblasti koje su identifikovane kao prioritetne: učešće dece, nasilje nad decom i mentalno zdravlje dece.

Pored toga, u saradnji sa UNICEF-om, izrađen je još jedan upitnik u okviru platforme **U-Report**. Ovaj upitnik je postavljen na platformu 30. januara 2025. godine, a do 15. februara na njega je odgovorilo 235 učesnika iz čitave zemlje, od kojih je 37% bilo iz starosne grupe od 15 do 19 godina.

Kako bi se obezbedilo da se čuje glas dece i da se stekne uvid u njihova iskustva, mišljenja i preporuke u vezi sa ostvarivanjem prava deteta, održane su **fokus grupe** u kojima su učestvovala različite grupe dece:

- ▶ **Prihvatilište za decu (22. januar 2025)** - 10 učesnika, deca sa iskustvom odvajanja od porodice zbog siromaštva, porodičnog nasilja ili života na ulici i prosjačenja.
- ▶ **Osnovna škola „Vlada Aksentijević” - 8. razred (23. januar 2025)** - 22 učesnika, opšta školska populacija.
- ▶ **Osnovna škola „Vlada Aksentijević” - 7. razred (23. januar 2025)** - 24 učesnika, opšta školska populacija.
- ▶ **Svratište, Novi Beograd (31. januar 2025)** - 23 učesnika, deca i mladi iz populacije u uličnoj situaciji, potpuno isključeni iz porodične podrške i podrške sistema socijalne zaštite. Podršku dobijaju samo od nevladine organizacije Centar za integraciju mladih.
- ▶ **Škola za učenike oštećenog vida „Veljko Ramadanović“, Zemun (5. februar 2025)** - 10 dece.
- ▶ **Škola za oštećene sluhom-nagluve „Stefan Dečanski“ (7. februar 2025)** - 11 dece.
- ▶ **Zavod za vaspitanje dece i mladih, Beograd (23. januar 2025)** - 7 dece.
- ▶ **Klub DX - 4 radionice - 12 dece.**

Fokus grupe su obuhvatale decu različitog uzrasta, pola i socijalnog statusa iz cele Srbije. Neke grupe u Beogradu su se sastojale od dece iz svih delova zemlje, jer su bile deo ustanova socijalne zaštite i specijalizovanih škola za decu sa oštećenim vidom i sluhom.

Sesije sa decom su bile strukturirane kao otvorene diskusije, što im je omogućilo da slobodno izraze svoja mišljenja i iskustva. Međutim, uloženi su naponi da se diskusije usklade sa tematskim oblastima iz kvantitativnog upitnika, omogućavajući tako unakrsnu analizu i poređenje, naročito u vezi sa tri odabrane oblasti: učešće, zaštita od nasilja i mentalno zdravlje dece. Nakon prikupljanja svih ovih podataka, deca iz Kluba DX su pripremila **Dečiji izveštaj**.

Proces je bio ograničen zbog kontinuiranih protesta širom zemlje u kojima su učestvovala deca i nastavnici iz mnogih osnovnih i srednjih škola.

Ova situacija je dovela do izmena prvobitnog plana čiji je cilj bio da se prikupe mišljenja dece u saradnji sa Ministarstvom prosvete uključivanjem većeg broja škola širom zemlje.

Svrha ovog dokumenta je predstavljanje podataka i informacija prikupljenih od dece tokom konsultativnog procesa.

Učešće dece

Rezultati upitnika

Na pitanje **da li odrasli slušaju mišljenja dece:**

- ▶ 125 učesnika (49,4%) odgovorilo je „najčešće”
- ▶ 84 učesnika (33,2%) odgovorilo je „uvek”
- ▶ 49 učesnika (19,4%) odgovorilo je „retko” i
- ▶ 6 učesnika (2,4%) odgovorilo je „nikad”.

Na pitanje **da li odrasli uzimaju u obzir mišljenja dece:**

- ▶ 153 učesnika (53,4%) odgovorilo je „najčešće”
- ▶ 60 učesnika (23,7%) odgovorilo je „retko”
- ▶ 58 učesnika (22,9%) odgovorilo je „uvek” i
- ▶ 6 učesnika (2,4%) odgovorilo je „nikad”.

Što se tiče **objašnjenja zašto se njihova mišljenja ne uzimaju u obzir:**

- ▶ 43% dece uvek dobijaju objašnjenje,
- ▶ 28,1% učesnika najčešće dobijaju objašnjenje,
- ▶ 16,3% učesnika retko dobijaju objašnjenje, a
- ▶ 11,8% učesnika nikada ne dobijaju objašnjenje.

Što se tiče **učešća u aktivnostima koje omogućavaju deci da utiču na odluke koje ih se tiču:**

- ▶ 59% dece nikada nisu učestvovala u takvim aktivnostima,
- ▶ 41% dece je učestvovalo.

Što se tiče **učešća u školskim i učeničkim parlamentima:**

- ▶ 33,6% dece je retko učestvovalo,
- ▶ 30% je uvek učestvovalo,
- ▶ 25,7% učesnika je najčešće učestvovalo, a
- ▶ 13% učesnika nikada nije učestvovalo.

Deca **smatraju da najviše mogućnosti** da izraze svoje mišljenje imaju:

- ▶ kod kuće (60,5%)
- ▶ u školi (15%)
- ▶ tokom vannastavnih aktivnosti (14,6%)
- ▶ na drugom mestu (7,9%)
- ▶ u lokalnoj samoupravi (2%).

Što se tiče njihove želje da imaju više mogućnosti da utiču na pitanja koja ih se tiču:

- ▶ 61,3% učesnika želi više mogućnosti,
- ▶ 28,9% nisu sigurni, a
- ▶ 9,9% ne želi više mogućnosti.

Predložene mere:

- ▶ Veće učešće dece i mladih u procesima donošenja odluka koje ih se tiču;
- ▶ Više konsultacija putem učeničkih parlamenata i anketa;
- ▶ Roditelji i odrasli treba ozbiljnije da shvate probleme dece;
- ▶ Deca žele da ih odrasli slušaju i uključe u donošenje odluka koje ih se tiču;
- ▶ Više prostora za dečje ideje i inicijative u društvu.

Rezultati ankete na platformi U-Reports

Na pitanje **da li roditelji/staratelji slušaju njihovo mišljenje:**

- ▶ 89% dece uzrasta od 15 do 19 godina reklo je da se njihova mišljenja čuju,
- ▶ 11% je reklo da se ne čuju.

Na pitanje **da li se njihova mišljenja uzimaju u obzir:**

- ▶ 59% učesnika je odgovorilo „najčešće”
- ▶ 28% učesnika je odgovorilo „uvek”
- ▶ 14% učesnika je odgovorilo „retko”.

Na pitanje **da li dobijaju objašnjenje** zašto se njihova mišljenja ne uzimaju u obzir:

- ▶ 43% učesnika je odgovorilo „najčešće”
- ▶ 29% učesnika je odgovorilo „retko”.
- ▶ 29% učesnika je odgovorilo „nikad”.

Što se tiče **učešća u aktivnostima ili programima koji omogućavaju deci da utiču** na odluke koje ih se tiču:

- ▶ 63% učesnika nikada nije učestvovalo,
- ▶ 38% učesnika je učestvovalo.

Što se tiče mogućnosti da izraze svoje mišljenje **u školi**:

- ▶ 32% „retko“ je imalo tu mogućnost,
- ▶ 30% je „najčešće“ imalo,
- ▶ 29% je imalo „uvek“,
- ▶ 10% nikada.

Gde deca misle da imaju najviše mogućnosti da izraze svoja mišljenja:

- ▶ kod kuće (38%)
- ▶ tokom vannastavnih aktivnosti (29%)
- ▶ u školi (24%)
- ▶ na drugom mestu (10%).

Što se tiče njihove **želje da imaju više mogućnosti** da utiču na pitanja koja ih se tiču:

- ▶ 77% učesnika želi više mogućnosti,
- ▶ 21% nisu sigurni, a
- ▶ 2% ne želi više mogućnosti.

Nalazi fokus grupa

Kvalitativni podaci iz fokus grupa ukazuju na to da se mišljenja dece ne poštuju dovoljno **u školama**. Deca se ne pitaju za mišljenje o metodama nastave ili sadržaju nastavnog plana i programa, osećaju se preopterećeno školskim gradivom i nemaju adekvatnu podršku nastavnika. Pored toga, časovi nisu dovoljno interaktivni.

U porodicama se deca često pitaju za mišljenje, ali im se ne daju uvek objašnjenja kada se njihovi stavovi zanemaruju.

Deca imaju malo ili nimalo znanja o učešću u donošenju odluka u **lokalnoj zajednici**. Skoro sva deca su izrazila želju za više mogućnosti da utiču na odluke koje se tiču njihove škole i života.

KOMENTARI DECE:

„Kad god nešto predložimo u učeničkom parlamentu, nastavnici to ignorišu.“

„Odrasli bi trebalo više da cene naša mišljenja. Ne daju nam mnogo prilika, jer misle da smo samo deca, ali neka deca možda već razmišljaju zrelo za svoj uzrast.“

„Pitaju nas kako smo se proveli na školskom izletu.“

„Mi smo deca sa invaliditetom i nikada ne tražimo previše. Učenici u redovnim školama zahtevaju više.“

„Uvek se zalažem za sebe kada je u pitanju odlazak u tržni centar.“

„Uvek objasne zašto nešto ne može da se uradi ili zašto možda nije dobro za mene.“

„Roditelji me pitaju da li želim da jedem ovo ili ono.“

Nasilje nad decom

Rezultati upitnika

- ▶ **92,8% dece** koja su popunila anketu rekla su da **znaju kome da se obrate za pomoć u slučaju nasilja**,
- ▶ **4,9%** dece nije sigurno, a
- ▶ **2,3%** dece je reklo da ne zna.

Većina dece (75) bi tražila pomoć od roditelja, a zatim od:

- ▶ razrednog starešine (14)
- ▶ drugih nastavnika (13)
- ▶ školskog psihologa ili pedagoga (10)
- ▶ policije (9)
- ▶ drugih članova porodice (7)
- ▶ drugih osoba ili prijatelja (6)

- ▶ Poverenika za ravnopravnost, centara za socijalni rad i drugih institucija (2).
- ▶ 48,4% dece nije nikada **doživelo nasilje**,
- ▶ 37,8% dece je doživelo nasilje, a
- ▶ 13,8% nisu sigurni da li su doživeli nasilje.
- ▶ 66% dece ima saznanje da je bar **jedan od njihovih vršnjaka doživeo** nasilje,
- ▶ 33,9% dece nije upoznato sa takvim slučajem.

Predložene mere:

- ▶ Strože kazne za nasilje u školama i van njih;
- ▶ Sprečavanje nasilja kroz edukaciju dece i roditelja;
- ▶ Bolja zaštita dece od nasilja u porodici i zajednici;
- ▶ Više školskih policajaca radi ostvarivanja bezbednosti;
- ▶ Rešavanje problema maltretiranja i diskriminacije u školama.

Rezultati ankete na platformi U-Reports

- ▶ 64% dece **znaju kome da se obrate** za pomoć u situacijama nasilja,
- ▶ 28% dece nije sigurno, a
- ▶ 9% dece ne zna.
- ▶ 57% dece je **doživelo neki oblik nasilja**,
- ▶ 43% nije.
- ▶ 68% dece ima saznanje da je bar **jedan od njihovih vršnjaka doživeo** neki oblik nasilja,
- ▶ 32% dece ne zna za takav slučaj.

Nalazi fokus grupa

U diskusijama u fokus grupama istaknuto je **vršnjačko nasilje** kao najveći problem za decu u opštoj populaciji, kao i neadekvatan odgovor nastavnika u školama. Glavno pitanje koje mnoga deca ističu jeste da roditelji dece koja maltretiraju drugu decu često vrše pritisak na škole da zataškaju incidente, a nastavnici to prihvataju i ne preduzimaju mere. Nastavnici često umanjuju težinu nasilja, govoreći: „Nije to ništa ozbiljno“.

Deca sa smetnjama u razvoju su izjavila da je verbalno nasilje postalo normalizovano, navodeći da može da bude štetnije od fizičkog nasilja i da posmatrači retko intervenišu.

Deca na **alternativnom zbrinjavanju** su rekla da češće doživljavaju nasilje nego deca iz opšte populacije. Vršnjačko nasilje je prisutno i u ustanovama socijalne zaštite.

Deca u **uličnoj situaciji** se suočavaju sa ekstremnim siromaštvom, zanemarivanjem i porodičnim nasiljem. Neku decu su roditelji čak primoravali da prose. Ova deca su često pominjala da roditelje treba edukovati o tome kako da se pravilno ponašaju prema svojoj deci. Takođe su prijavila često uznemiravanje od strane policije, navodeći da ih policijski službenici zaustavljaju bez razloga, maltretiraju i ne pokazuju poštovanje, da ih teraju sa javnih mesta i prete im, pretresaju ih na neprimeren način, a u nekim slučajevima ih čak i šamaraju. Kada su gladni i prose, ljudi ih gledaju kao kriminalce. Kada su na ulici, ova deca se suočavaju sa raznim rizicima, uključujući eksploataciju, i plaše se stranaca koji im nude novac u zamenu za različite usluge.

KOMENTARI DECE:

„U mom sportskom klubu trener stalno viče - veoma glasno - i ponekad čak udara sve devojčice po glavi.“

„Prijavili smo to školskom psihologu i oko nedelju dana sve je bilo u redu, ali onda se sve vratilo na staro. Ništa se nije promenilo.“

„Kada nešto prijavimo, na kraju smo mi ti koji su krivi.“

„Jedan učenik u mom razredu je bio maltretiran, ali ni razredni starešina ni direktor nisu ništa preduzeli.“

„Grupa dečaka je odvela dete sa invaliditetom u kupatilo, poprskala ga vodom i naterala ga da pije iz toaleta.“

„Ako neko napravi problem, njihovi roditelji se dogovore sa školom da se to zataška.“

„Kada sam prijavila da me druga devojčica maltretira, moja učiteljica je rekla da preterujem i da to nije velika stvar.“

„Jedan dečak je tukao mog druga, a kada su mu roditelji došli u školu, rekli su da je to samo normalno dečje ponašanje.“

„Škola zna za nasilje, ali ništa ne preduzima, jer se plaše roditelja nasilnika.“

„Detetu mešane rase stavljena je kesa preko glave. Pre toga su ga stalno nazivali „crncem“ i govorili mu da ne pripada ovde i da treba da ode. Kada su to roditelji prijavili, nakon što je počeo da ima probleme u ponašanju i zdravlju, nastavnik je tvrdio da dete laže. Zajedno sa roditeljima nasilnika, prikrivali su svaki pokušaj da prijave ili reše problem.“

Mentalno zdravlje

Rezultati upitnika

- ▶ 88,8% dece **znaju kome mogu da se obrate** ako se osećaju tužno, uznemireno ili uplašeno,
- ▶ 8,9% dece nije sigurno, a
- ▶ 3,3% dece ne zna.

Većina dece bi tražila pomoć od **svojih roditelja**.

- ▶ 87,2% dece smatra da ima **nekoga pouzdanog u okruženju sa kim mogu** da razgovaraju o mentalnom zdravlju,
- ▶ 12,8% dece nema takvu osobu.

- ▶ 59,2% dece bi se obratilo školskom psihologu,
- ▶ 40,8% ne bi.

Mišljenja su podeljena u vezi sa **traženjem pomoći od psihologa koji su dostupni van škole**:

- ▶ 50,4% dece je reklo da bi potražili pomoć,
- ▶ 49,6% ne bi.
- ▶ 37,2% dece veruje da je važno imati psihologa u zajednici koji je odmah dostupan za razgovor, bez čekanja.

Predložene mere:

- ▶ Veća dostupnost školskih psihologa i pedagoga za individualno savetovanje;
- ▶ Smanjenje stigme u vezi sa traženjem psihološke pomoći;
- ▶ Više podrške za decu koja se osećaju usamljeno, nesigurno ili se bore sa samopouzdanjem;
- ▶ Uključivanje tema mentalnog zdravlja u nastavni plan i program.

Rezultati ankete na platformi U-Reports

Na pitanje **da li znaju kome mogu da se obrate** ako se osećaju tužno, uznemireno, imaju problem ili im je potreban neko da ih sasluša i posavetuje:

- ▶ 68% dece uzrasta od 15 do 19 godina odgovorilo je „da“,
- ▶ 18% dece nije sigurno, a
- ▶ 15% dece je reklo da ne zna.

Na pitanje **da li u svom životu imaju osobe sa kojima mogu da razgovaraju o mentalnom zdravlju** i načinima da ga poboljšaju:

- ▶ 68% dece je odgovorilo „da“, a
- ▶ 14% je odgovorilo „ne“.

Na pitanje **da li bi se obratili psihologu ili pedagogu u školi:**

- ▶ 49% dece je odgovorilo „da“,
- ▶ 51% je odgovorilo „ne“.

Na pitanje **da li bi tražili pomoć od psihologa u domu zdravlja:**

- ▶ 38% dece je odgovorilo „da“, a
- ▶ 62% je odgovorilo „ne“.

Na pitanje **da li bi se obratili socijalnom radniku:**

- ▶ 36% dece je odgovorilo „da“, a
- ▶ 64% je odgovorilo „ne“.

Nalazi fokus grupa

Deca povezuju mentalno zdravlje prvenstveno sa tim da se „loše osećaju“ i ne doživljavaju ga kao opšte blagostanje ili kao sreću i ispunjenost.

Često se stide da se povere odraslima, a sve više oklevaju da se povere čak i svojim vršnjacima.

Deca u **svratištima** su pomenula da bi se obratila edukatorima u centru ili svojim najboljim prijateljima, ali retko članovima porodice. Mnogi su takođe izjavili da čak ni ne znaju ko im je školski psiholog ili da su poslali kod psihologa tek nakon što bi se potukli.

KOMENTARI DECE:

„Ne mogu da se setim kada sam poslednji put bila srećna.“

„Noću ležim u krevetu i mnogo se brinem.“

„Poznajem školskog psihologa, poslali su me tamo kada sam se potukao.“

Druge oblasti

Deca sa smetnjama u razvoju

Nalazi fokus grupa

Inkluzija i segregacija - Specijalne škole sve češće primaju decu sa raznim vrstama invaliditeta, umesto da ih integrišu u redovne škole sa individualnim obrazovnim planovima. Ovaj trend negativno utiče na kontinuitet podrške deci sa oštećenim sluhom, jer specijalizovane škole pružaju manji pristup visokokvalitetnoj nastavi i stručnoj podršci prilagođenoj njihovim potrebama.

Deca sa oštećenim sluhom nemaju dodatne razvojne smetnje - jednostavno ne čuju, što znači da njihove kognitivne sposobnosti ostaju netaknute. Nastavnici u specijalnim školama nisu adekvatno obučeni za rad sa decom iz autističnog spektra ili sa drugim teškoćama u učenju. Ovo stvara izazove u obrazovnom procesu i utiče na kvalitet interakcija u učionici. To dodatno ograničava mogućnosti za decu sa oštećenim sluhom da se razvijaju i napreduju.

S druge strane, deca sa oštećenim sluhom koja pohađaju redovne škole često se suočavaju sa ozbiljnim preprekama, jer veoma mali broj nastavnika i vršnjaka zna znakovni jezik. To otežava učenje, izoluje ih od vršnjačkih grupa i smanjuje njihov ukupni kvalitet života. Umesto da se obrazuju u okruženju koje podržava njihovu komunikaciju i razvoj, ove promene otežavaju njihov pristup kvalitetnom obrazovanju i socijalnoj integraciji.

Deca sa oštećenim sluhom suočavaju se sa brojnim izazovima u svakodnevnom životu. Na primer, ne mogu da pozovu policiju ili hitne službe u slučajevima nasilja, jer ne mogu da govore, a ne postoji mogućnost da pošalju SMS poruku. Kada u prodavnicama nema cena na artiklima, ne mogu da pitaju za cenu. Kada se voze javnim prevozom, često ne znaju koja je sledeća stanica, jer u većini autobusa nisu prikazani nazivi stanica u tekstualnom formatu, već samo kao audio obaveštenja, koja oni ne mogu da čuju.

Fokus grupe sa decom oštećenog vida otkrile su da njihovim roditeljima nedostaje dodatna podrška i da često nisu informisani o pomoći koju bi mogli da dobiju od države.

Svi ovi izazovi ukazuju na probleme sa pristupačnošću i transparentnošću javnih usluga.

Obrazovanje i slobodno vreme

Rezultati upitnika

Na pitanje kako država može da poboljša živote dece u Srbiji, neki od odgovora u vezi sa obrazovanjem i slobodnim vremenom bili su sledeći:

- ▶ Besplatno obrazovanje i stipendije za decu iz porodica sa niskim prihodima;
- ▶ Besplatni udžbenici i školski pribor za svu decu;
- ▶ Smanjenje školskog opterećenja i ublažavanje akademskog pritiska;
- ▶ Kraći časovi (predlozi da čas traje 30 minuta);
- ▶ Više stručnog osoblja (psiholozi, pedagozi i školski lekari);
- ▶ Više praktičnih iskustava učenja i nastavni plan i program prilagođen potrebama učenika;
- ▶ Bolje opremljene škole, uključujući renovirane učionice, sportske sale i igrališta;
- ▶ Uvođenje školskih ormarića kako bi se smanjila težina knjiga koje deca moraju da nose;
- ▶ Više vannastavnih aktivnosti i organizovanih radionica;
- ▶ Manje domaćih zadataka i manje testova;

- ▶ Besplatne školske aktivnosti, sport i vannastavni programi;
- ▶ Više sportskih terena, igrališta i kulturnih događaja za decu;
- ▶ Smanjenje korišćenja društvenih mreža promovisanjem fizičkih aktivnosti;
- ▶ Više besplatnih letnjih i zimskih kampova.

Socijalna zaštita i alternativno zbrinjavanje Rezultati upitnika

Na pitanje kako vlast može da poboljša živote dece u Srbiji, odgovori u vezi sa sistemom socijalne zaštite bili su sledeći:

- ▶ Smanjenje siromaštva kroz povećanje finansijske pomoći porodicama;
- ▶ Podrška deci bez roditeljskog staranja i poboljšanje uslova u rezidencijalnim ustanovama;
- ▶ Veći dečji dodatak za sve porodice;
- ▶ Povećana podrška deci bez roditeljskog staranja i ustanovama za ranjivu decu;
- ▶ Obezbeđivanje smeštaja i osnovnih potrepština za decu bez roditeljskog staranja.

KOMENTARI DECE:

„Policija me uvek zaustavlja.“

„Kada me zaustave, ne kažu mi zašto.“

„Mrzim da me pretresaju.“

„Dodiruju me kada me pretresaju.“

„Zaustavili su me.“

„Nemam gde da spavam. Morala sam da prosim da bih jela.“

„Neki ljudi su mi nudili novac da idem sa njima.“

„Policija nas tera sa ulica i preti nam umesto da nam pomogne.“

„Neki ljudi nam prilaze noću i nude nam novac da radimo razne stvari.“

„Kada smo gladni i prosimo, ljudi nas gledaju kao da smo kriminalci.“

„Najstrašnije mi je bilo kada je jedan muškarac pokušao da me uzme za ženu.“

„Neki roditelji prisiljavaju svoju decu sa prose!“

„Pobegla sam od kuće kada mi nisu dozvolili da izlazim dva dana!“

„Kada su mi oduzeli telefon, ukrala sam jedan sledećeg dana.“

„Roditelji bi trebalo da idu u školu da nauče kako da budu dobri roditelji.“

„Roditelji bi trebalo da idu u školu za roditeljstvo da nauče da ne udaraju svoju decu.“

„Roditelji bi trebalo da idu u školu za roditeljstvo da nauče kako da razgovaraju sa svojom decom.“

„Ne bi trebalo da viču na mene kada nisam kriva.“

„Da sam ja vlast, pobrinula bih se da nijedno dete ne mora da živi na ulici.“

„Da sam ja vlast, dao bih deci hranu i dom.“

„Da sam ja vlast, odveo bih decu kući ako prose.“

„Država treba da obezbedi roditeljima plate i veću socijalnu pomoć.“

„Država treba da obezbedi da roditelji imaju posao.“

**Centar za prava
deteta Srbija**

<https://cpd.org.rs>
office@cpd.org.rs

21. februar 2025. godine

Ovaj izveštaj je javan.